

Északi csángómagyar közmondások, kifejezések

Yrjö Wichmann gyűjtése (1906–1907)

Bevezetés

Yrjö Jooseppi Wichmann (Liminka 1868. szept. 8. – Helsinki 1932. máj. 3.) latin és szanszkrit tanulmányok után 1891 és 1906 között nyelvészeti gyűjtéseket végzett a magyarok votják, zürjén és cseremisiz nyelvokonai között. 1899-ben és 1904-ben tanulmányúton járt Magyarországon, és tökéletesen megtanult magyarul, majd 1906-ban és 1907-ben a moldvai és a hétfalusi csángókat kereste fel. Útjaira magyar felesége, Hermann Antal kolozsvári néprajztudós lánya, Hermann Júlia is elkísérte, aki maga is több néprajzi tárgyú tanulmányt közölt az északi csángó folklór tárgyköréből.

Wichmann 1906. október 31-én érkezett meg az akkor 3500 lakosú Szabófalvára, ahol szállásadója és adatközlője Rab Antal volt. Bejárta a környező csángó falvakat is. Később a Helsinki Egyetemen a finnugor nyelvtudomány professzora lett, 1909-ben rendkívüli, 1920-ban rendes tanár. A Nyelvtudományi Közleményekben (1907. 37. 149–163) és a Magyar Nyelvben (1908. IV. 160–167, 208–216, 295–307, 394–400, 457–462) a moldvai csángó mássalhangzók, a Magyar Nyelvőrben (1908. XXXVII. 193–202, 241–249, 303–314) pedig a magánhangzók történetéről írt tanulmányt.

Csángó gyűjtését, a szótárat, nyelvtani jegyzeteket, közmondásokat, kifejezéseket, találós kérdéseket és a népköltészeti anyagot halála után, Helsinkiben adták ki, fonetikus lejegyzéssel és német fordítással. A könyvet Csúry Bálint és Artturi Kannisto szerkesztette, 1936-ban, a Lexica Societatis Fenno-Ugricae sorozat IV. köteteként jelent meg. A 179 közmondás és kifejezés (Sprichwörter, Phrasen) a könyv 201–211. oldalain található. Tudomásunk szerint ezzel részletesebben még nem foglalkoztak.

Csángó közmondások, kifejezések, összehasonlító adatokkal

A következőkben az Yrjö Wichmann által gyűjtött anyagot közöljük, az eredeti sorrendben, a fonetikus leírás helyett egyszerűsített átírásban, a gyűjtő magyarra fordított jegyzeteivel együtt. Néhány adatot közlünk arra, hogy az adott közmondás egyes magyar gyűjteményekben – például Baranyai Decsi János 1598-ban kiadott vagy Kis-Viczay Péter 1713-ban megjelent kötetében és újabb, főleg erdélyi gyűjtésekben – mikor és milyen formában jelentkezik, másrészt adott esetben a talált román megfelelőt is feltüntetjük. Utalunk más, pl. balkáni nyelvekben található azonos adatokra is. Megadjuk a szövegben található kevésbé ismert tájszavak köznyelvi megfelelőjét, valamint az előforduló néhány román kölcsönszó magyar fordítását. A régi magyar adatok eredeti helyesírását megőriztük.

Néhány gyakrabban előforduló, a köznyelvitől eltérő szó: *csán* = csinál, *e* = a/az, *gyét* = amikor, *i* = egy, *ke* = mert, *kucsa* = kutya, *nép* = asszony, *ünő* = tehén. – EUR = 28–54 európai nyelvben megtalálható közmondás vagy szólás, N = több európai nyelvben feljegyzett, B = főleg a balkáni nyelvekben ismert adat, r = román kölcsönszó, illetve román nyelvű megfelelő. – A / jel jelentése két szó között: vagy. – Minden esetben (zárójelben) megadjuk Vőő Gabriel-la gyakorisági adatát is a VG-1 kötet alapján. Az (ism.) megjelölés VG-2 szerint közismert adatra utal.

a. Sprichwörter, Phrasen.

1. *tuđjā pāl, mit kāsāl.*
 2. *nem ullān fekete ez őrdég, mind írjāk.*
 3. *ε virāg đjēt šēp, okkòr šakissāk le.*
 4. *ki kèrget kēēt filēst, edđjet sem urā mek-fogjon.*
 5. *ha mēzvél jūrš, nem urā, hādj ne nāld meg ez uđaidāt.*
 6. *lādj gālībānāk nem kel sok viz.*
 7. *kez kezet kel hādj moşso, se mind ε kettü ez ár(tşāt.*
 8. *i şuket bābānāk nem huzzá ε pop ket(tşēr ε hārāngāt.*
 9. *ez ökrök şāşāk ş ε louok eşik.*
 10. *ε nēpnek ε beşēđjibōl şāk tişbōl edđjet mek kel hālgātni.*
 11. *şerēñ viznek nişşenek nodj mārtaí.*
 12. *nem şāk i kurtā fārku kuşā vāđjā ε vilāgān.*
 13. *nem hişdāllāk ε dişnōt karāşān-şeevedjín.*
 14. *ha el-hāđjād ez utāt, nem kápād ez öşvōnt iş.*
 15. *jō jōt vār, roş roşot vār.*
-
1. Paul weiss, was er mäht (d. h. tut. Erwidert der, der auf Befragen nicht sagen will, was er tut).
 2. Der Teufel ist nicht so schwarz, wie man ihn malt.
 3. Wenn die Blume schön ist, dann pflückt man sie.
 4. Wer zwei Hasen jagt, kann keinen fangen.
 5. Wenn du mit Honig hantierst, kannst du nicht umhin, deine Finger abzulecken.
 6. Zu weichem Pferdemist ist nicht viel Wasser nötig. (Aus Pferdemist, Wasser und Lehm wird der Mörtel hergestellt, mit dem man den Ofen, den Fussboden und die Wände bewirft.)
 7. Hand muss die Hand waschen und beide (müssen) das Gesicht (waschen).
 8. (Auch) für eine taube Alte zieht der Pfarrer nicht zweimal an der Glocke. (Wird zu dem gesagt, der nicht hinhört, sondern noch einmal hören will, was gesagt worden ist.)
 9. (Was) die Ochsen pflügen, (das) fressen die Pferde.
 10. Von der Rede der Frau darf man von zehn (Worten) nur eins hören (d. h. glauben).
 11. Ein schnell fliessendes Wasser hat keine grossen Ufer. (Es spült die Ufer weg. Ein boshafter, hitziger Mensch wird nie wohlhabend.)
 12. In der Welt gibt es nicht bloss einen stumpfschwänzigen Hund. (Es gibt ihrer viele.)
 13. Das Schwein wird nicht am heiligen Abend gemästet. (Dann ist es schon zu spät für die Weihnachten.)
 14. Wenn du den Weg verlässt, bekommst du auch keinen Fusssteig.
 15. Gutes erwartet Gutes, Böses erwartet Böses. (Für Gutes wird Gutes, für Böses Böses gegeben.)

1. *Tudja Pál, mit kaszál.* – 1713: Tudgya Pál, mit kaßál. (Nihil sine causa facit.) KV-344 = 1804: SzA-118, – 1810: Tudgya Pál, hol kaszál. DA-1.156 – *ÉSz-6.820/2* = *ON-539/43*: Tudja Pál, mit kaszál. – *Erdély*: Tudja Pál, mit kaszál/kapál. (23) VG-1.149/109, VG-2.245/16 (ism.) – *Gömör*: UZ-458 (kaszál) – *Jászszenandrás*: MI-3230 (kapál) – *Karcag*: DL-160 (kaszál) = *Szatmár*: BL-1637 = *Szeged*: BS-1.699/2 – Jelentése: tudja, mit miért csinál, Wichmann szerint kitérő válasz egy kérdésre.

2. *Nem olyan fekete ez ördög, mind írják.* – 1713: Nem olly rettenetes az ördög, a' mint írják. KV-308. – *ÉSz-5.489/2* – *ON-532/193*: Nem olyan (fekete) az ördög, (mint) amilyennek festik. – *Erdély*: Nem olyan az ördög, a' millyennek festik. SzP-298/314 (1795) – Nem olyan fekete az ördög, mint ahogyan festik. (16) – Nem éppen olyan csúf az ördög, mint amilyenre festik (8). – Nem éppen olyan az ördög, mint amilyenre festik. (7) VG-1.202/23 – *Jászszenandrás*: Nem olyan fekete az ördög, mint amilyenre festik. MI-2326 – *Kórógy*: Nēm olyan fekete az ördög, mint aholyannak fēstik. PO-416/2 – *Magyar-gerőmonostor*: Nem olyan az ördög, amilyennek festik. OK-238/451 – *Szatmár*: Nem olyan az ördög, amilyennek/amilyenre festik. BL-2326 – *Szeged*: BS-2.239/1 (amilyennek) stb.

r Dracul nu e așa de negru cum îl zugrăvesc oamenii. (1885) GG-162/R.1., MG-3264, ZI-6.560–561/14839, – *Méhkerék*: Nu-i dracu pă cum îl feștești. PGy-2.92

EUR – 35 nyelvben ismert. PGy-2.92

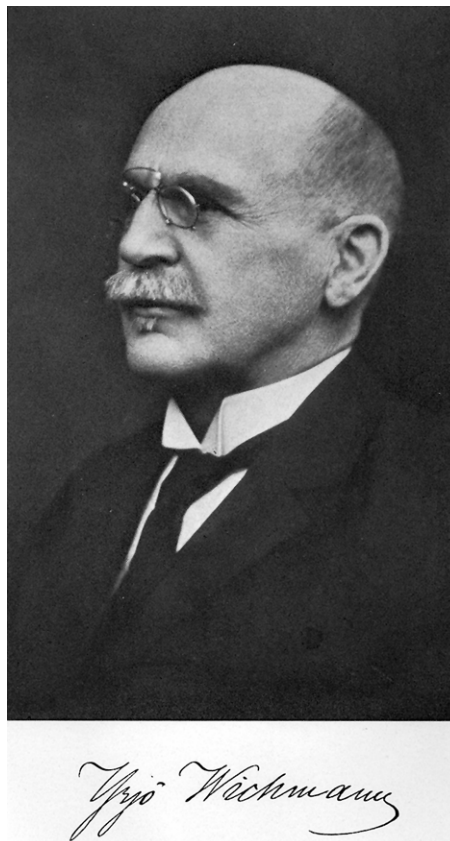
3. *E virág gyét szép, okkor szakisszák le.* –

4. *Ki kerget kiét filyeszt* (nyulat), *eggyet szem ura* (képes) *megfogjon.* – 1794: A' ki két nyúl után indul, egygyet sem fog. KP-157 – 1810: Ki két nyulat hajt, egygyet se ver. DA-1.281 – *Erdély*: Aki két nyúl után fut, egyet sem fog meg. (14) VG-1.198/46 – *ON-511/266*: Ki sok nyúl után fut, egyet sem ér el. – Aki két nyulat hajt/üz, egyet se fog/(ér el).

r Cine gonește doi iepuri, nu prinde nici unul. AM-555, GG-74 (1842) – Cine doî iepuri gonesce, nici unul dobândesce. ZI-1.492/1918 (5 var., 10 adat)

EUR – 40 nyelvben ismert. PGy-2.67

5. *Ha mézvel jársz, nem ura* (nem vagy képes arra), *hagy ne nyald meg ez ujjadat.* – 1577: Az ki Méhet mettzen, az az viyát nyalogattya. SM-B2v – *Erdély*: Aki mézzel jár, megnyalja az ujját. (6) VG-1.188/253 – *Magyaró*: ZsJ-99/71 – *Magyarózd*: Aki mézzel jár, beszopja az ujját. HI-340/15 – *Szatmár*: Aki mézzel jár, megnyalja az ujját. BL-1422 – *ON-479/767*:

Aki mézzel babrál/jár, megnyalja az ujját. – Aki mézet metsz, ujjait nyalogatja. – *Szamoshát*: Aki mézbe babrál, megnyalja az ujját. CsB-2.126

r Cine umblă cu miere se linge pe deget. VI-1140 – Cine umblă cu miere își linge degetele. ZI-3.664–666/8845g (17 var.) – GG-107 (1872) – Să umbli cu miere și să nu te lingi pe degete, nu se pôte. ZI-3.664–666/8845e.

N – *Bolgár, szerb, görög* megfelelői: IN-993, *olasz, portugál* adatok: GG-107, *francia, holland, német, spanyol* megfelelők: F.Wander: Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Leipzig 1870. 2. kötet 770/94–95.

6. *Lágy bályigának nem kell szok viz.* (*r* báliga = lószar) – (Agyag és víz hozzáadásával pl. fal, padló, kemence tapasztásának nyersanyagaként.)

r La baligă môle puțintică/puțină apă trebuie. (1889) ZI-1.322/1300 (2 var., 4 adat), ZI-9.542/7494 (... îi trebuie.)

7. *Kez kezett kell hagy mosszo, sze mind e kettű ez arcát.* – 1582: Egik kéz az másikat kel-lene mosny. HJ-125 – ON-369/1041: Kéz kezett mos. – Egyik kéz a másikat mossa. – *Erdély*: Egyik kéz a' másikat szokta mosni. SzP-296/240 (1795) – Kéz kezett mos. (132) VG-1.155/250 – *Magyaró*: ZsJ-106/360 – *Háromszék*: KS-493/1193 – *Karcag* DL-157 – *Kórógy*: PO-269/1 – *Magyargyerőmonostor*: OK-238/435 – *Szatmár*: BL-1009 – *Szeged*: BS-1.739/2 – *Báránd*: Egyik kéz mossa a másikat. BG-414 stb.

r O mînă spală pe alta și amîndouă obrazul/fața. (1827–45) GG-291/R.1, MG-5675, ZI-235–237/3752 (10 var.)

EUR – 47 nyelven ismert. PGy-2.29 – *Latin*: Manus manum lavat.

8. *I szüket bábának* (öregasszonynak) *nem huzza e pop keccer e harangat.* (*r* popă = pap) – 1598: Süketnek nem mondnak két misét. BD-2.8.9.1. – ON-602/435: Süketnek/Siketnek mond mesét/misét. – Süketnek harangoz. – ON-543/169: Pap se beszél/prédikál kétszer. – *Erdély*: A pap sem prédikál kétszer. VG-2.260/280 (ism.) – *Szatmár*: (A) pap se prédikál kétszer. BL-1644

r Popa nu toacă (: harangoz :) de două ori pentru o babă surdă. VI-1572

Bolgár megfelelője: IN-1850.

9. *Ez ökrök szá(n)csák sz e lovok eszik.* – 1804: Ökör-is szánt zabnak, de adgyák azt lónak. SzA-141 – ON-527/68: Ökör szántja az abrakot, (s) a ló eszi meg. – Ökör szánt a zab alá, de a ló eszi meg. – *Dombóvár*: Ökör szánt, ló zabál. TGy-3

r Boii ară și caii mănîncă. MG-1495, VI-211, ZI₂-30

Bolgár megfelelője: IN-264.

10. *E népnek e beszégyiből csak tizből egyet mek kell halgatni.* – 1577: Semmit aßßonyembernec hinni ne kellyen az embernec. SM-E2r

r Ascultă din dece vorbe și una a muerii/muierii. ZI-2.279/3925 (3 var., 7 adat)

11. *Szerény víznek ni(n)csenek nogy martai.* – 1598: Lassu víz partot mos. BD-2.6.3.3. stb. – ÉSz-7.523/2 – ON-728/582: Lassú víz partot mos. – *Drávaszög* – *Erdély*: Lassú víz partot mos. (156), VG-1.171/32 – *Háromszék*: KS-494/1236 – *Jászszentandrás* – *Karcag* – *Kórógy* – *Magyaró*: ZsJ-107/400 – *Sárvár* – *Szatmár*: BL-2288 – *Szeged* stb.

r Apele line sînt adînci (mélyek). (1877) GG-20/3.R, ZI-1.100/369

EUR – 40 nyelvben ismert. PGy-2.78

12. *Nem csak i kurta farku **kucsa** vagy a világon.* – 1810: Nem csak egy vörös kutya van e' világon. DA-1.55 – ON-410/2324: Nem (csak) egy tarka kutya van a világon. – Erdély: Nem csak egy tarka kutya van a világon. (40+3) VG-1.249/112 – Göcsej: Nēm csak egy tarka kutya van a világon. BE-101/386 – Jászszentandrás: Nemcsak egy tarka kutya van a világon. MI-3027 – Karcag: Nem csak egy sánta kutya van a világon. DL-158 – Szamoshát: Nemcsak egy tarka kutya van a világon. – Szatmár: (világon/faluban). BL-1176. – ON-410/2324: Nem(csak) egy tarka kutya van a világon.

r Nu e numai un ciine scurt de coadă. (kurta farkú kutya) – AM-2205, MG-5349, ZI-1.363/1453 (1847)

Szlovák megfelelője (tarka kutya): JJ-14 (Zátarecký XVI. 27), német: Es gibt mehr als einen bunten (tarka) Hund.

13. *Nem hizdallyák e **disznót** karácson-sze(n)vegyin* (estéjén). – (Akkor már késő.) – Erdély: Utolsó este nem hízik meg a disznó. (1) VG-1.75/45

r A vrut să 'ngrașe porcul în ajunul Crăciunului. ZI-609/2363a – Nu se îngrașă porcul în ziua de Ignat. ZI-1.609/2363b – (Ignác napja dec. 20-án van, akkor szokott lenni a karácsonyi disznóvágás. ZI)

14. *Ha elhagyad ez **utat**, nem kapad ez öszvönt isz.* – 1713: Utad volna 's ösvént keress. KV-101 – ON-701/143: Járt utat (a) járatlanért el ne hagyj! = Drávaszög: LK-2827 – Erdély: Ne hagyd az utat az ösvényért. (1) VG-1.264/57 – A' járt utat a' járatlanért nem kell el-hagyni. SzP-296/244 (1795) – Járt utat a járatlanért el ne hagyj. (109) VG-1.264/55 = Háromszék: KS-492/1156 – Jászszentandrás: Járt utat a járatlanért el ne hagyj. MI-3498 – Magyaró: ZsJ-105/331 – Magyarózd: HI-347/111 (var) – Szatmár: Járt utat a járatlanért el ne hagyj! – Ne hagyj el a járt utat a járatlanért! BL-2193

r Drumul bătut nu trebuie lăsat pentru ceta de lîngă sat. AM-1266 – MG-3299

15. *Jó jót vár, rossz rosszot vár.* – 1795: Jó tétédért jót várj. SzP-299/280 (Erdély) – 1851: Jótét helyébe jót várj. EJ-4040 = Drávaszög: LK-1265 – Erdély: Jó tettért jót várj. (55) VG-1.142/1002 – Rosszat rosszért. (1) VG-1.217/105 – Szatmár: Jótettért jót várj! BL-870 – ON-320/167: Jótett/Jótét helyébe jót várj.

N – Angol, bolgár, észt, német, szerb stb.: IN-1051, PGy-1.266

16. *Szok **parasztja** vagy a(n) z Isztennek.* – (Sok buta ember van a világon.) – 1851: Sok bolondja van az ur istennek. EJ-949 – ON-95/960: Sok bolondja van az (Úr)istennek. – Magyaró: Nagy az Isten csordája. ZsJ-108/457

17. *Hól e **fék**, ott e ló isz.* – 1795: A'hol a' féket meg-kapják, a' lovat-is ott szokták keresni. SzP-297/260 (Erdély) = 1850: BM-2335 – ON-207/532: (A)hol a féket meg-lelik/megkapják, a lovat is ott keresik. – Szamoshát: Ahun a kantár van, ott keresd a lovat is. CsB-1.449

r Unde se găsește frîul, se caută și calul. VI-725 – ZI-1.461/1804 (2 var.)

18. *Micse (amilyen) **perikulósz** e **tüz**, ullyam perikulósz e nép isz.* – (r periculos = veszélyes)

19. *Millyen kellendőssz e tűz, ulyan kellendőssz e nép isz.*

20. **Meny** hamarább, hagy várd, min sem elszalasztad. – Erdély: Addig siess, míg nem késő. (1) VG-1.222/53

21. *Készőnn felkelsz, készőnn eszel.* – Erdély: Ha későn indulsz, későn érsz. BL-977

22. *Ki e keszerőt nem kószalta, nem tudja, mi e méz.* – 1795: A' ki a' keserüt nem kószalta, nem tudja, mi az édes. SzP-286/40 (Erdély) – 1851: Ki keserüt nem ízlelt, nem tudja, mi édes. EJ-4350 – (var.: 1850: BM-4121) – ON-355/868: Aki a keserüt nem kószalta, nem tudja, mi az édes. – Erdély: Ki keserüt nem ízlelt, nem tudja, mi az édes. (5) VG-1.153/215 – Háromszék: Ki keserüt nem ízlelt, nem érdemel édeset. KS-494/1203 – Magyaró: Aki nem kószolt keserüt, nem tudja, mi az édes. ZsJ-100/81

r Cine n'a gustat amarul, nu conoșce gustul mîierei. ZI-3.440/8064c – Cine n-a gustat amarul nu știe ce e zaharul. AM-589, ZI-3.440/8064 (7 var., 17 adat)

Észt, latin megfelelői: PGy-1.297

23. *Csány nagy keresztet, ke z ördeg vény!*

24. *Ez Isztenig e szentek végeznek el.* (Az urak előtt beosztottaik döntenek rólad.)

25. *Ez Iszte(n)vel jól kell éljek, de sze z ördegvel nem rontódám meg.* 1795: Még az ördögnek is olykor lámpást kell tartani. (Erdély) SzP-301/316 – 1810: Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani. DA-1.9 – Erdély: Az ördögnek is lámpást kell gyújtani. (2) VG-1.202/31 – ON-532/190: (Néha) az ördögnek is kell gyertyát gyújtani (mécset/lámpást tartani). – Jászszentandrás: Néha az ördögnek is gyújtanak lámpást. MI-1571 – Az ördögnek is gyújtanak néha világot. MI-3219 – Zilah: Az ördögnek is kell lámpást tartani. (1899) Nyr. 28, 331 stb.

r Trebuie să dai cîteodată o lumînare și dracului. AM-3176, MG-7364

Német: Dem Teufel eine Kerze (ein Licht) anzünden/ausstecken. LR-1616

26. *Szere(n)cse, ke vagya(n) ördeg; mászként nem vetniél keresztet.*

27. *Menyével nagyobb tolvoj, annyával nagyobb keresztet vet.*

28. **Medve** szem táncal ez ő kedviből. – (Akkor mondják, ha valaki egy feladatot nem akar elvégezni.) – Erdély: A medve sem táncol jószántából. (1) VG-1.184/167 – Dombóvár: Szomorú a medvetánc. TGy-2

r Ursul nu joacă de bună voie (ci de nevoie). AM-3334, MG-7777, VI-1999, ZI-1.679/2580 (5 var.)

29. *Vaigye lelke annak e johonok (juhnak), melyik nem bírja e gyepüit (gyapját).* (*r* vai de = jaj ...-nak) – 1810: Rossz juh, mely maga gyapját nem bírja. DA-2.207BM – 1851: Rossz juh, mely saját gyapját el nem bírja. EJ-4057 – Erdély: Rossz juh, amelyik a maga gyapját nem bírja. (5) – Gyenge juh, amelyik nem bírja a gyapját. (3) VG-1.143/119 Magyaró: Gyenge juh, amelyik a saját gyapját sem bírja. ZsJ-104/288 – Szatmár: Nem bárány az, amelyik nem bírja a

gyapját. BL-111 – Gyenge birka az, amelyik a gyapját nem bírja. BL-153 – ON-321/203: Rossz juh (az), aki/amelyik (a) maga/saját gyapját (el) nem bírja.

r Vai de oaia ce nu-și poate duce lina. VI-1371 – Vaî de ôia ce nu 'și póte duce lâna. ZI-568/2199b – Óia care nu póte sã 'și ție lâna, trebuie tăiată. ZI-1.568/2199a

30. *Ne csány jót, ke hallasz rosszat!* – Erdély: Tégy jót, várj rosszat. (1) VG-1.141/60
r Fă bine și-așteaptă rău. MG-3541

31. *Hamarább válik e jóból rossz, mind e rozból jó.* – 1850: Hamarébb válik jóból rossz, mint a rosszból jó. BM-3781 – ON-317/113: Hamarább válik (a) jóból rossz, mint (a) rosszból jó.

32. *Idd e bort sze rugd e port!* (Felejtsd el a gondokat!) „Iszom a bort, rúgom a port, ölelgetem a szépasszonyt ...” (Ismert dalszöveg.)

33. *Ni(n)cs pokol: nádból ólt sze i bácsó (egy öreg) e pipájával meggyújtatta, sze elégett!* (Azoknak mondják, akik a papok és egyház tanításainak túl nagy jelentőséget tulajdonítanak.)

34. *Kicsi lónak, kicsi kucsának, sze kicsi embernek ni(n)csen búcsúje* (becsülete).

35. *E mogossz embernek nem kell szkára.* (*r* scară = létra).

36. *Ne hánd e gyiót e villával e hiura* (padlásra)!

37. *Ne hord e szepuval* (kéregkosárral) *e világot* (lángot) *e házba!*

38. *Düssz* (gyűjts) *feijér pénz* *fekete napoknak!* – Erdély: Gyűjtsd a fehér pénzt/garast fekete napokra (5) VG-1.97/100 – *Háromszék*: Gyűjtsd a fehér pénzt a fekete napokra. KS-491/1103 – *Magyaró*: Gyűjti a fehér pénzt a fekete napokra. ZsJ-104/290 – ON: –

r Strînge/Adună bani albi pentru zile negre. AM-2991, MG-6882, VI-100 /zilele/, ZI-5.54–55/11127 (5 var., 25 adat, macedoromán változatot is közöl)

B – *Bolgár*, szerb és török megfelelője: IN-115

39. *E jó meszter e horgozból csán* (csinál) *egyenesszet, sze rossz ez egyenezből horgosszat.*

40. *Háram mutálás mind i tűz-égész.* (*r* mutálás = költözés) – ON-333/1736: A költözés felér egy leégéssel.

41. *Holló e hollónak nem vájja ki e szemét.* – 1810: Holló a' hollónak nem vájja ki szemét. DA-2.171 – Erdély: Varju a' varjunak nem vájja-ki a' szemét. (1795) SzP-302/343 – Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. (68) VG-1.128/344 – *Háromszék*: KS-492/1143 – *Magyaró*: ZsJ-105/312 – *Szatmár*: BL-745 – *Magyaró*: Varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét. ZsJ-113/658 – *ÉS*-3.319/1: Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. = ON-288/829 – *Drávaszög*, *Olád*, *Sárvár*, *Szeged*: Holló a hollónak nem vágja ki a szömit. BS-1.606/2 stb.

r Corb la corb nu-și scoate ochii. (1847) GG-131/R.1. – ZI-1.435/1720 (6 var. 24 adat)

EUR – 48 nyelven ismert. PGy-2.13

42. „Hogy élsz e **humályval** (felhővel = feleséggel) e házba?” „Jól élek: meleg e hiun (padláson) sze füst benn.” (Azaz nincs jó viszonyban a feleségével.)

43. *Felhágtat e **gőlye** (anyadisznó) lőzára.* – (r lőzã = kecskefűz). (A feleség fennhéjázó, szidja a férjét, vagy a szolga szemtelen.)

44. *Mit e ház ellop, aszt kapad meg.* – 1850: Amit a ház ellop, elő is adja. BM-3150 – ON-275/502: Amit a ház ellop, (aszt) elő is adja.

45. *Hány ház, annya szokász.* – 1790: Valahány hely, annyi a' szokás. FJ-725 (1842: Ahány ház, annyi szokás.) – *ÉSz-3.178/1 = ON-275/497*: Ahány ház, annyi szokás. – *Báránd*: BG-413 – *Drávaszög*: LK-1069 – *Erdély*: (150) VG-1.240/382 – *Göcsej*: BE-68/99 – *Gömör*: UZ-226 – *Háromszék*: KS-486/891 – *Jászszenandrás*: MI-2823 – *Körögy*: PO-204 – *Magyaró*: ZsJ-98/26b (ahány/amennyi) – *Sárvár*: TN-71 – *Szatmár*: BL-704

r Cîte bordeie (: kunyhó:), atîtea obiceie. GG-123, MG-2474, ZI-3.29/6608

N – *Angol, észt, finn, német, zürjén* adatok: PGy-1.207

46. *Gyét e magyar **ehetnék**: haragassz, gyét ez olá ehetnék: füttyér, gyét e cigán ehetnék: iénekel, – ez jérmén (örmény) váija fogoit.* – *Erdély*: Akkor énekel a cigány, mikor éhes. (1) VG-1.82/100

r Boerul când îi/e fome se primblă, Românul flueră, iar țiganul cântă. ZI-3.561/8490 – Țiganul cânta de fôme. ZI-6.363/14215

47. *E **nyúmakat** csak háram napig tarcsák ebédvel sze negyed nabba kergetik el vaj teszik dologro.* – (r neam = rokon) – 1713: Harmad-napi vendégnek ajtó megett helye. KV-417 – Akármilyen kedves vendég, három napig untig elég-féle változatban az egész magyar nyelvterületen közismert. *ÉSz-7.324/2 = ON-718/293 – Báránd, Drávaszög, Erdély* (48) VG-1-271/120, *Göcsej*: (...untig ölég.) BE-178/55, *Jászszenandrás* (vendég) MI-3526 – *Karcsa, Körögy, Lónya, Szatmár* stb.

r După trei zile, oaspeții se pun la rișniță. (:...a kézimalomhoz állítják:) AM-1314, MG-3365, ZI-4.226/9592 (1 var.)

EUR – 40 nyelven ismert. PGy-2.39

48. *E **medviét** aggyig huzták ez asztalhaz, meggyig leszakadtak e filyei; sze ha odo kapatt, aggyig huzták e farkától, hagy elvegyék, még elszakatt e farka.* – (Ha egy szegényt az asztalhoz hívnak, szabadkozik, de ha leült, utána már nem akar elmenni.)

r Il tragi de urechî ca să'l ducî la mîere, și apoi îi rupî cîda și tot nu'l poî depărta de la stup. ZI-1.674/2571

49. *E **szigény** embernek még ez ökröi szem huznak.*

50. ***Részek** (részeg) sze bolondvol mind i bordából jöttök ki.*

51. *E **részektől** örökké kitiérj!* – 1795: A' részeg ember elől még az Ur-is ki-tért. SzP-288/92 (*Erdély*) – 1804: Az Isten-is kitért a' részeg ember előtt. SzA-103 – *Erdély*: Részeg ember elől jobb kitérni. (1) VG-1.215/52b – *Szatmár*: Részeg ember előtt (A részeg embernek) a szénásszekér is kitér. BL-1752

r Din calea bețivului și Hristos s-a abătut. MG-3191, VI-156, ZI-3.464/8148

52. *Mellyig **bőrbe** megharagszal, mé(n)csak abba haragszal ki.*

53. Ez **ember** haragjába fiélbolond. – *Dombóvár:* A haragos ember elveszti az esztét. TGy-1

54. *Szenkinek szi(n)cs felirva **homlokára**, hagy mikar hal meg.* – ON-289/865: Senkinek sincs homlokára írva, hogy meddig él.

55. *Kem/Kend meg e **szeke**ret, hagy ne kircegen!* – 1713: Szekered tengelét kenven jobban fordól. KV-50 – ON-624/471: A szekeret is kenni kell. – Nem megy a szekér, ha (meg) nem kenik. – *Erdély:* A' kent kerék könnyen szokott menni. (1795) SzP-298/273 – A kerék is úgy forog, ha kenik. VG-1.152/190 – A kocsi csak addig nyikorog, amíg meg nem kenik. (1) VG-1.159/334 – *Jászszenandrás:* Ha nem kenik a kereket, csikorog. MI-2936. Más változatok: *Hét – Kórógy:* Kerék is úgy forog, ha kenik. PO-259/1 – Még kell kenni a kereket, mindjárt jobban forog. PO-262/1 – *Szamoshát – Szatmár:* Nyikorog, mint a kenetlen kerék. BL-1932 – *Szeged:* A kerék is úgy forog, ha kenik. BS-1.714/1 stb.

r Osia cînd se unge, carul nici cum scîrîie. AM-2523, MG-5923, VI-1439

EUR – 40 nyelven ismert. PGy-2.59

56. *E **macska** harangval nem fog egiért.* – ON-454/80 (*táj*) = *Erdély:* Csengős macska nem fog egeret (41) VG-1.70/22 – *Háromszék:* KS-489/1035 – *Szatmár:* BL-1332 – *Báránd:* Haragos macska nem fog egeret. BG-416 = *Magyargyerőmonostor:* OK-238/431

r Mîta/Pisica cu clopoței (: haranggal :) nu prinde șoareci. AM-2016, GG-313/R.1 (1890), ZI-1.550/2134 (4 var., 9 adat) – *Méhkerék:* Mîta cu clopotu nu prinde șoareci. HS-550

57. *Minden **hágásznak** vagya szállássza.* – 1598: Soha nincz oly nagy hoßbu hágó, kinek leítöie ninczen. BD-3.4.5.4. – 1795: *Erdély:* Minden hágónak van lejtöje. (6) VG-1.114/10 = *Háromszék:* KS-495/1266 – *Magyaró:* Minden hágónak van ereszkedöje is. ZsJ-108/436

58. *Minden **hednek** vagya(n) lötöje.* – 1795: Minden hegynek lejtöje-is szokott lenni. (*Erdély*) SzP-295/226 – ON-280/608: Minden hegynek szokott lejtöje is lenni. – *Erdély:* Minden hegynek lejtöje van. (3 + 2 var.) VG-1.125/261

r Orice urcuș are coborîș. VI-1989

59. *E **vízbe** gyét ez ember béesik, nem nezze vágóssz szablyát.* – (Nem veszi észre, hogy éles az, amihez kap.) – 1598: Kap két felé, mint az Dunába haló ember. BD-5.2.2.3. – ON-729/597: A vízbefúló a szalmaszálhoz is kapkod. – *Erdély:* Kap mindenfelé, mint a' vízbe halo ember. (1795) SzP-293/190 – A vízbe esett ember habhoz is kap (2+6) VG-1-114/2a – *Háromszék:* Vízbe halo habhoz kap. KS-501/1474 – *Nagylózs:* A vízbefúló az éles borotvához is kapkod. Nyr.31,49 (1902) – *Szatmár:* A vízbefúló a szalmaszálhoz is kapkod. BL-2292

r Omul cînd e să se înece se acață/agață și de un pai (szalmaszál). AM-2406, MG-5711, GG-201/R.2-3 (1890)

EUR – 38 nyelven ismert. PGy-2.81

60. *Szok **giszka** (*r* gîscă = lúd) disznót döz.* – 1598: Sok lúd diznót gyöz. BD-1.4.2.9., 3.7.7.6. + 3 adat – 1713: Sok lúd dißnót gyöz. KV-72, 85, 331 – *ÉSz-4.866/2* = ON-447/878: Sok lúd disznót gyöz. – *Erdély:* Sok lud disznót gyöz. (1795) SzP-298/270 – Sok lúd disznót

győz. (128) VG-1.175/147 – *Háromszék*: KS-499/1402, – *Magyaró*: ZsJ-111/582 – *Magyarózd*: HI-339 – *Nagygalambfalva*: BCsK-92 – *Szamoshat*: (liba) CsB-2.35 – *Szatmár*: BL-1316a – Ismert 21 regionális adata *Bagamértől Göcsejen, Kórógyon, Sárovaron át Vizslásig*. Változatok: „Sok lúd farkast győz” (*Baja, Debrecen*) és „Sok varjú lovat győz” (*Erdély*: VG-1.269/69 – (1), *Nógrádsípek, Szamoshat*)

r Multe gîște înving porcul. AM-2044, MG-5077, VI-779, ZI-1.480/1876

Létezik *ukrán* megfelelője (Sok lúd ökröt győz), Zanne az egyetlen adatot 1875-ből Ács Károly többnyelvű társalgási könyvéből idézi, tehát a 19. század végén még nem volt közismert a *román* nyelvben.

61. *Verd e vaszat, meggyig lesz veressz!* – 1558: Verje addig a vasat, míg meg nem hidegül. (Nyr 40, 381. 1911) – 1598: Az vasatis addig kel kalapálni, az míg tüzes. BD-5.7.3.3 ... 1850: Addig verd a vasat, míg meleg. BM-31a – Az egész magyar nyelvterületen közismert. – *ÉSz*-7.254/2 = *ON*-714/198: Addig verd/üsd a vasat, míg meleg/tüzes. – *Erdély*: Addig üsd a vasat, amíg meleg. (192) VG-1-269/75. Addig üsd a vasat, amíg tüzes/forró/piros. (13) VG-1.269/75a. – Vöő Gabriella 205 adata mellett ismert 23 regionális, köztük 10 erdélyi gyűjtésből.

r Bate fierul cît/pînă e cald/fierbinte/roșu. AM-169. Első román feljegyzése 1842-ből való. GG-42/R.1, ZI-1.163/633

EUR – 49 nyelvben ismert. PGy-2.16

62. *E részegesnek, gyét kell pálinka, mongyo, ke szérík (fáj) a hasza.*

63. *Kit megmart e kígyó, gyéktől isz fiél.* – 1810: Kit a' kígyó meg mar, a' gyíktul is fél. DA-1.141 – *ÉSz*-4.74/1: Kit a kígyó megmar, a gyíktól is fél. – *ON*-364/1104: (A)kit (egyszer) a kígyó megcsíp(ett), a gyíktól is fél. – *Drávaszög*: Akit egyszer a kígyó megmart, az a gyíktól is fél. LK-1444 – *Erdély*: Kit a kígyó megmart, még a gyíktól is fél. (2) VG-1.158/308 – *Jászszenandrás*: Akit a kígyó megmart, fél az a gyíktul is. MI-2959 – *Szatmár*: Akit a csúszú megcsíp, az a gyíktól is fél. BL-298 – Kit a kígyó megmar/megcsíp, fél a gyíktól is. BL-1025

r Cel mușcat de șarpe se teme/păzește și de șopîrlă. AM-542, VI-1873, ZI-1.653–654/2502 (9 adat)

B – *Bolgár és szerb* megfelelői: IN-1008

64. *E rossz beszédet nem vac ura (képes) utuliérd lóval isz sze ogárval isz.* – *Erdély*: A szó olyan, mint a szél, sem ló, sem agár nem ér a nyomába. (4) VG-1.239/349 – *Háromszék*: A szó olyan, mint a szél, se ló, se agár nem ér a nyomába. KS-488/492 – *ON*-645/1052: Az egyszer kimondott szót négylovas szekér se éri utol.

65. *Elment e rossz híre, mind e vágatt farku kucsának sze nyiért popnok.* (*r* popă = pap) – (Kopaszra nyírt orosz, ill. román papról van szó. – Ha egy kutya farkát levágják, megvadul.)

66. *Nem minden legy csán mézet.*

r Nu fac tóte muscele miere. ZI-1.557/2165 (6 var., 14 adat)

67. *Nem minden beriéb eődik (étel), hányt látsz repülve.* VG –, ON –

r Nu tot ce zboară se mănîncă. MG-554, IN-2165, IZ₂-246, VI-1202

Megtalálható az *albánban, bolgárban, szerbben, szlovénben, törökben, újjörögben* és az *arabban* is. IN-2165, PGy-3.38–39

68. Kicsi **halval** fogod meg e nogyot. – VG –, ON –

r Cu pescile mic prind pe cel mare. ZI-1.590/2291 – Cu pește mic prinzi pe cel mare. MG-2696

69. Ez ocsmány **nép** háram pénteket szem csán ez emberivel (férjével).

70. **Gazdasszony** ha ocsmány, e szolgáló csak háram napat csán nálla.

71. Rossz **ember** az, mellyik i szeget nem tud csánni e háza miatt. – 1851: Rossz gazda, ki maga házára egy szeget faragni nem tud. EJ-3012 – Erdély: Rossz gazda, aki a maga házára egy szeget faragni nem tud. (5) VG-1.106/21 = ON-236/179

72. E farkasz **szolgával** nem csán vasztag nyakat. – (Azaz nem hízik meg. Ha viszont valaki maga meggy vadászni, akkor meghízik. – A gazda nem támaszkodhat a szolgájára.)

73. Ez **ember** lehet horgyon hat ökörvöl kazdakságát haza, sze népe, ha rossz, i tericsnyával mind elhorgyo. – 1810: Nem kereshet anynyit a' jó gazda, a' mit a' rossz gazd' asszony el nem tékozolhat. DA-1.165 – ON-173/491: Amit az ember a szekéren behord, azt az asszony garabollyal kihordja. – Erdély: Amit a férfi behord négy ökörrel, a rossz asszony mind kihordja a kötényével. (1) VG-1.48/215 – Négy ökör nem tud annyit keresni, hogy egy asszony a kötényében ne tudná elhordani. (1) VG-1.202/12 – Jászszentandrás: Amit hatökrös szekér behoz az udvarra, azt az asszony a köténye alatt kihordja. MI-3367 – Magyaró: Amit a jó gazda hat ökörrel behord, a rossz gazdasszony a ruhája alatt is kihordja. ZsJ-101/126 – Szamosháti: A gazda négy ökörrel a nagykapun behordja, a gazdasszony a kötőjével a kiskapun kihordja. CsB-1.324, 325 – Szatmár: Amit az ember behord négy ökörrel, az asszony kihordja a kötényében. BL-383 – Székelyföld: Amit a férfi a kapun behord, a rossz asszony a kötényével mind kihordja. SNG-46

r Bărbatul să aducă cu sacul, muierea să scoată cu acul, tot se isprăvește. AM-178, MG-1383, VI-117, ZI-4.251/9670 (7 var.)

N – Bolgár, dán, észt, finn, fríz, görög, holland, lengyel, német, szerb megfelelői: IN-1259, PGy-1.166, RD-1.480

74. E **bicsucska/bicsuszk**a fiél ló. – (*r* biciușcă = kis ostor)

75. Az **ember** ha mekhal, kotoznak e békák e gagyáiba.

76. Ösztö (este) virágzik e **bosztán**. (*r* bostan = tök) – (Arra mondják, aki egész nap lustálkodik és este tesz-vesz, mintha dolgozna.) – 1713: A' tök-is estve virágzik. KV-217 = 1804: SzA-128 – ÉSz-6.753/2 = ON-680/629: Este virágzik a tök. = Drávaszög: LK-2727 – Erdély: A tök-is estve virágzik. (1795) SzP-296/243 – Este virágzik a tök. (1) VG-1.90/292 – A tök is este virágzik. (1) VG-1.90/292a – Kórógy: Este virágzik a tök. PO-545/2 – Magyaró: Este virágzik a tök, este siet minden dög. ZsJ-104/264 – Sárvár: Este virágzik a tök. TN-39 = Szatmár: BL-2134 – Székelyföld: Este virágzik a tök, akkor is patkancát. SNG-202

77. *Kicsi szekurje vágja le e nagy erdőt.* – (*r* secure = fejsze) – Erdély: Sok fejsze erdőt győz. (1) VG-1.97/120

r Pădurea-i mare, dar săcurea-i tare. MG-6036, VI-1481

78. *Szeget szegvel veszik ki.* – 1536: Regi mondás zeget zeggel kel kij ijtnij. (Pesti Gábor ezópuszi fabulái 20v) – 1598: Szeget szeggel/szegvel (kell) ütni BD-5.3.7.3/1 1 8.3. – ÉSz-6.122/1 = ON-618/341: Szeget szeggel. – Erdély: Szeget szeggel. (1795) SzP-285/32 – Szeget szeggel. (9) – Szeget szeggel ütnek. (1) VG-1.229/103a (+ 3 var.) – Jászszenandrás: Szöget szöggel. MI-3349 stb.

r Cui pe/pre cui (se) scoate. AM-912, GG-135/R.1 (1827–45), VI-486 – ZI-5.217/1679 (9 var., 34 adat)

N – Angol, észt, finn, francia, német, olasz, portugál, spanyol megfelelői: GG-135, PGy-1.507 – Latin: Clavum clavo pellere.

79. *E farkasz válcsa e szőrit, de narávját* (*r* nărav = szokás) *nem.* – 1598: Csak Bőrit veti el a farkas, nem természetit. BD-3.3.2.2. – Erdély: A' farkas, ha a' szőrit le-vetkezi-is, de a' természetét el-nem hagyja. (1795) SzP-299/296 – A farkas váltja/változtatja/elhányja a szőrét, de a szokását/természetét nem. (66) VG-1.94/47 – Barcaság: A kutya a szőrit elhányja, de a szokását soha. SA-313/703 – Háromszék: Farkas a szőrét elhullatja, de a természetét megtartja. KS-490/1076 – Magyaró: A farkas a szőrét elhányja, de a szokását nem. ZsJ-98/17 – Magyarózd: A farkas a szőrit elhányja, de a szokását soha. HI-339/3 – Szatmár: A farkas a szőrét megváltoztatja, de természetét nem. BL-468 – ON-197/267: Farkas a szőrét elhányja, a természetét soha.

r Lupul își schimbă părul, dar năravul ba. AM-1868, MG-4772, VI-1069, ZI-1.518–522/2018 (21 var., 35 adat) – Vulpea schimbă părul, nu năravul. ZI-1.702/2656 (3 var., 3 adat)

EUR – 45 nyelven ismert. PGy-2.32

80. *Kiszi az ő fazakjához huzza e tüzet.* – 1598: Kiki mind az ő maga fazeka mellé bít (Benet). BD-3.4.9.8b – 1713: Kiki mind ő maga fazéka mellé szitt. KV-385 – 1795: Minden a maga fazaka mellé szítja a' tüzet. (Erdély) SzP-292/168) – Erdély: Mindenki a maga fazaka alá húzza a szenet. (5) VG-1.96/76 – Magyaró: Mindenki a maga fazaka alá húzza a tüzet. ZsJ-108/443 – Magyarózd: A maga fazaka alá húzza a szenet. HI-341/21 – Nagybánya: A maga fazoka mellé szítja a tüzet. (Nyr.10,568. 1881) – ON-201/368: Ki-ki a maga fazeka mellé szít. (rég) – Göcsej: A maga fazoka alatt rakja a tüzet. BE-47/51

r Fiecare trage foc la oale lui. AM-1441, GG-28/R.2 (1877), MG-3662

81. *E karszó (korsó) nem menyen szokcor e vizre.* – 1713: Addig jár a' korsó a' kútra, hogy egyßer oda szakad. KV-143 – Közismert az egész magyar nyelvterületen. – ÉSz-4.344/2: Addig jár a korsó a kútra, míg el nem török. = ON-382/1589 – Erdély: Addig jár a korsó a kútra, míg eltörök (míg el nem török, nyaka szakad). (213) VG-1.161/376 – A korsót addig viszik a vízre, míg letörök a nyaka. (1) VG-1.161/376i – Drávaszög: Addig jár a korsó a kútra, míg el nem török. LK-1513 – Göcsej: Addig jár a korsó a kútra, míg el nem török. BE-96/268 – Gömör: Addig jár a korsó a kútra, míg nyaka szakad (eltörök, elmerül). UZ-327 – Háromszék: Addig jár a korsó a kútra, míg el nem török. KS-485/877 = Jászszenandrás: MI-2985 = Kisiratos: KF-213 – Kórógy: Addig jár a korsó a kútra, míg le nem török. PO-292/2 – Magyaró: Addig jár a korsó a kútra, míg nyaka szakad. ZsJ-98/13 – Sárvár: Addig jár a korsó a kútra, míg el nem török. TN-72 – Szatmár: Addig jár a korsó a kútra, míg eltörök. BL-1071

r Ulciorul/Urciorul nu merge de multe ori la apă. AM-3207, GG-346/R.12 (1847), MG-7484 – Atît merge olul la apă, până se sparge. – Olul umblă la fântână pâna se sparge. ZI-4.5/8893 (4 var., csak magyarországi román adatokat idéz)

EUR – 40 nyelvben ismert. PGy-2.55

82. *Csak i virágval nem csánul tavasz.* – N – 1794: Egy virág nem hozza meg a' tavaszt. KP-115 = BM-8006 – VG-1 – Háromszék: Egy virág nem tavasz. KS-490/1054

r Cu o floare nu se face primăvară/vara. – ZI-1.167–168/646 (6 var.)

N – Albán, bolgár, francia, macedoromán, olasz, portugál, rétoromán, szerb, török, valamint örmény és perzsa nyelvben is ismert. GG-138, PGy-2.4

83. *Ez erdő nem fiél e fészétől, ha ni(n)csen nyele.* – (A fejsze nyele is fából készült, tehát áruló. Nem kell félni olyan ellenségtől, amely nem vásárolt meg egy árulót.)

r Toporul fără coadă nu taie. MG-7256, VI-1936

84. *Nem fér két kiész (kés) i tyákába.* (*r* teacă = hüvely) – 1598: Nem fér két élös tör egy hüvelybe. BD-2.3.7.5, 3.3.4.6 + 2 adat, – 1810: Két éles pallos nem fér egy hüvelben. DA-1.9, 2.105 – ÉSz-3.755/2: Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben. – ON-681/676.: 336/340, 539/69: Két éles tör/kard/pallos nem fér (meg) egy hüvelyben. – Erdély: Két éles tör nem fér egy hüvelyben. (1795) SzP-296/239 – Két (éles) kard nem fér meg/el egy hüvelyben (egy hüvelyben meg nem fér). (8). VG-1.148/88 – Kard (először 1883-ban): Arad, Bagamér, Balatonkenese, Hódmezővásárhely, Jászszentandrás, Karcag (nem fér meg – DL-157), Lónya, Szatmár (BL-55/913)

r Nu pot încăpea două săbii într-o teacă. AM-2270, MG-5463, VI-1715. – Două cuțite tăioase nu pot sta într-o teacă. MG-3250, ZI-5.234/11731

85. *Gyét vágad ez erdőt, bőgedez; gyét rakad e szekiérbe, ő kacag.* – (Mert a túlterhelt szekér összetörik.)

86. *Uj kazók, de csak régiek e likai.* (*r* cojoc = irha, suba) – (Annak mondják, aki régi dolgokat vásárol.)

87. *E kötiél onnot szakad el, hól vékonyabb.* – 1850: Ott szakad el a kötél, a hol leggyengébb. BM-4568 – Erdély: Ott szakad a kötél/fonal/cérna, ahol a legvékonyabb/leggyengébb. (30+6) VG-1.227/43 – ON-392/1862: Ott szakad (el) a kötél (kötél is ott szakad), (a)hol legvékonyabb/leggyengébb. – Háromszék: Ott szakad a kötél, ahol a leggyengébb. KS-497/1349 – Jászszentandrás: Ott szakad a fonal is, ahol a legvékonyabb. MI-2760 – Karcag: Ott szakad a kötél, ahol legvékonyabb. DL-157 – Magyarózd: Ott szakad a kötél, ahol a legvékonyabb. HI-349/140 – Szatmár: Ott szakad (el) a kötél, (a)hol a leggyengébb. BL-1106 – Mindig ott szakad a cérna, ahol gyenge. BL-236 – Ott szakad a madzag, ahol a legvékonyabb. BL-1346

r Unde-e ața mai subțire, acolo se rupe. AM-3230, MG-7554, VI-54 – IZ-2.1959/215, IZ-3.10/6544

N – Angol, bolgár, észt, finn, német, zürjén megfelelője: IN-488, PGy-1.337

88. *Nem azé e kinyer (kenyér), ki megcsánnya, azé, ki megeszi.*

89. Minden **botnak** vagy(a)n *kjét vége*. – 1810: A' botnak kettő a' vége. DA-2.80, 1850: Minden botnak kettő a vége. BM-977 (1851: EJ-1139) – *ÉSz-1.698/2*: Minden botnak két vége van. = ON-102/1155 – Erdély: Minden botnak két vége van. (2) – A botnak két vége van. (12) VG-1.64/39 – Drávaszög: LK-300 – Gömör: UZ-68 – Kőrógy: PO-574 – Szatmár: BL-210
r Ciomagul are două capete. MG-2236 – ZI-3.112/6906 (căpătaie)

90. Szemérmessz *e futász*, *de egésszégesz*. – 1598: Szemérem az futás, de haznos. (Vir fugiens et denuo pugnabit.) BD-1.8.3.4. – 1611: Szégyen a futás, de haßnos. SzM-2.257/1. 1713: Szemérem a' futás, de haßnos. KV-533 – Erdély: Szégyen a futás, de hasznos. (50) VG-1.104/277 – ON-223/973 – Közismert közmondás, 15 regionális gyűjtésben megtalálható, pl. Háromszék: Futni szégyen, de sokszor hasznos. KS-491/1090 – Szégyen a futás, de hasznos. KS-499/1423 = Szatmár: BL-556 – Magyaró: Futni szégyen, de hasznos. ZsJ-104/284 – Szeged: Szégyön a futás, de hasznos. BS-2.465/1 stb. (A csángó közmondás első szava az 1598-ban feljegyzett magyar adat első szavát őrzi, az utolsó viszont a román megfelelő utolsó szavának a fordítása.)

r Fuga-i/e ruşinoasă, dar îi/e sânătoasă. AM-1488, MG-3753, VI-739

91. *Gyét e szita uj, felakasszák e szegbe; gyét elrégül, akkor e ganyéjba isz jár.* (Az emberek barátságosak az újonnan érkezettekkel szemben.) – 1631: Káldi György-236 – Erdély: Új szita szegen függ. (1795) SzP-290/124 – Új szita szegen függ/lóg. (72) VG-1.262/12 – Új szita szegen függ, aztán az ágy alatt, utána a szemétdombon van. (1) VG-1.262/12f – Új szita szegen függ, később a földre kerül. (1) VG-1.262/12e – ON-642/947: Új szita szegen függ (utóbb az ágy alá kerül, utóbb még a pad alatt is hentereg stb.) – Barcaság: Új szita szegen függ. SA-318/920 – Göcsej: Új szita széggel lóg. BE-161/249 – Gömör: Új szita szegen függ. UZ-540 – Jászszentandrás: Új szita szögön lóg. MI-3395 – Karcag: Új szita szegen függ. DL-160 – Kisiratos: Új szita szegen függ, később a földre kerül. KF-219 – Szatmár: Új szita szegen függ (az ócska a pad alá kerül). BL-2001

r Cât e sita noua o puî în cui; dar după ce se mai învechesce o mai arunci şi dupa uşă. ZI-5.595–597/12881 – Sita nouă şade-n cui. VI-1811 – Sita cât e nouă, stă în cui (la urmă, amblă şi pe sub pat). AM-2955, VI-1812

N *Észt, latin* (Erasmus), *lengyel* (1618), *német* megfelelői: PGy-1.533A, KJ-3.197/2

92. *Gyét mensz verekedjél, tedd le kuicsmádat, sze törvényezd el.* – (Többször gondold meg, mielőtt verekedni kezdesz.)

93. *Mjérjed meg tisszer, sze z uta vágjad el.* – 1631 (Pázmány Péter) – Erdély: Kétszer mérj, egyszer vágj/szabj. (3) VG-1.186/215 – ON-476/689: Kétszer mérj, egyszer vágj. = Drávaszög: LK-1886, Hódmezővásárhely, Kiskunhalas stb.

r Măsoară de multe ori şi croieşte o dată. MG-4945, NI-1203, VI-1117

EUR – 40 nyelvben ismert. PGy-2.62

94. *Okkor hiszem e hezugát* (hazugot), *gyét monygyo hagy e tej feijér.*

95. *Még nem csánsz tüzet, aggyig nem hág e füst.* – EUR – 1598: A hól tűz, ott füst. – BD-1.4.1.1.b, – Nem lehet az tűz füst nélkül. BD-4.5.5.1. – Erdély: Ahol füst van, ott tűz is van. (7) VG-1–105/290 – Ahol tűz nincs, ott füst sincs. (4) VG-1.104/289a – Ami nem ég, annak füstje sincs. (2) VG-1.105/291 – ON-227/1088, 1091: Füst nem megy tűz nélkül. – Nincs a

tűz füst nélkül. – Közel a füst a lánghoz/tűzhöz. – *Drávaszög*: Ahol füst van, ott tűz is van. LK-877 = *Szatmár*: BL-567 – *Jászszentandrás*: Nincsen füst tűz nélkül. MI-972 – *Magyaró*: Ahol füst nincs, ott tűz sincsen. ZsJ-99/36a – Ahol tűz nincs, füst sincs. ZsJ-99/36b stb.

r *Pînă nu faci* (Unde nu e) foc, fum nu iese. (1827–45) GG-314/R.1 – IN-63 – ZI-1.174–175/682 (12 var.) – Unde nu-i foc, fum nu iese. AM-3260

EUR – 54 nyelvben ismert. PGy-2.1

96. *Millyen e tolvaj, ullyan e botyjo* (botja) *isz.*

97. *Millyen ez apa, ullyan e fia isz.* – 1713: Minemü az Attya, olyan a' fia-is. KV-376 – ON-48/498: Amilyen az apa, olyan a fia = VG-1.45/149 (1) – *Drávaszög*: Amilyen az apja, olyan a fia. LK-61. Apja fia: *Erdély*: VG-2.26/117 (ism.) – *Gömör*: UZ-32 – *Göcsej*: BE-17/100 – *Kórogy*: PO-30/1 – *Szatmár*: BL-49

r A fi cum îi țîța. ZI-4.446/4708b – Ce fel e tata e și fiul. MG-1735

EUR – 47 nyelvben ismert. PGy-2.28

98. *Nem eszik messze e fargács e faragótól.*

r Așchia nu cade/sare departe de pomul tăiat (de butuc/trunchiū). ZI-1.114–115/432 (3 var., 4 adat)

99. *Nogyyobb ez Iszten, min száz pap.* (*r* popă = pap) – 1810: Jobb egy Isten száz Papnál. DA-1.28 (= BM-3669) – ON-310/396: Jobb az Isten száz/tíz papnál. = *Szamoshat*: CsB-2.215 (száz)

100. *Őreszkegyiél ez alutt szientől!* – ON-266/251: Hamu alatt lappang a tűz. – *Erdély*: Hamu alatt lakik/alszik/lapul/ég/rejlik/lappang a tűz. – Hamu alatt izzik a parázs. (10 adat) VG-1–118/101 – *Szatmár*: Hamu alatt lakik a tűz. BL-678

101. *Darék macska, de körmöl dorcsó.* (dorcsó = nagyon)

102. *Kit nem hatsz, hagy meghallyan, az nem hagy hagy élj.* – (A jót rosszal fizetik vissza.)

r Pe cine nu-l lași să moară, nu te lași să trăești. AM-2585, GG-307, VI-1269, ZI-2.638–639/5567 (4 var.) (1872)

103. *Ha tetű jól lakik, bujik ki e homlokodra.* – (Egy szegény, később szemtelenné váló szolgára mondják.) – *Erdély*: Ne hagyd a tetűt, hogy felmásszék a homlokodra. VG-1.253/198 (1)

r Păduchele leșinat în frunte s'a aședat. ZI-1.577/2244

104. *Hól meglátad e popot sze doftort, ott tudd mek, ke nem jó.* (Halált és költségeket jelent) – (*r* popă = pap, doftor = orvos)

105. *Ez erdőnek vagy(n) fülye, sze mezőnek szeme.* – (Ha valaki az erdőben lop, a fejsze-csapások hallatszanak, a mezőn meglátják a tolvajt.) – 1713: Mezőnek szemei, erdőnek fülei... vagynak... KV-373 – *Erdély*: Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme van. (11) VG-1.88/244 Az erdőnek is vagyon füle, mint a mezőnek is szeme. (1) VG-1.253/244a – *Barcaság*: Az erdő-

nek füle, a mezőnek szeme van. SA-314/732 – *Háromszék*: Az erdőnek füle, a mezőnek szeme van. KS-488/1004 – *Magyarózd*: A mezőnek szeme van, az erdőnek füle van. HI-341/22 – *ON-177/580*: Az erdőnek (nagy) füle van, a mezőnek (nagy) szeme van. (*Őrség* stb.)

r Cîmpul e cu ochi (și) pădurea cu urechi. AM-750, GG-117/R.1 (1827–45)
EUR – 47 nyelvben ismert. PGy-2.18

106. *Hiresz **molomhoz** ne meny nogy zákval.*

107. *Akármiilyen jó **ebédet** adnának valahólt, ullyan jó, min(t) nállam, hon nem.*

108. *E **népnek** hesszu e haia/pendele* (inge), *sze kurta ez esze.* – 1795: Hoszsuzu a' haja, de kurta az esze. (*Erdély*) SzP-291/183 – 1810: Hoszsú a' haja, rövid az esze. DA-1.106 – Az egész magyar nyelvterületen ismert. – *ON-259/51*: Hoszsú haj, rövid ész. – *Erdély*: Hoszsú haj, rövid ész. (75) VG-1.115/13 – Hoszsú haja, kurta esze. (1) VG-1.115/13a – Regionális adatok: *Drávaszög, Háromszék* (KS-492/1146), *Karcag, Kéménd, Magyaró* (ZsJ-105/315), *Olad, Sárvár, Szatmár* (BL-643), *Szeged* stb.

r Femeia-i poale lungi și minte scurtă. MG-3600, VI-667, ZI-2.280–281/3928 (mușerea, 4 var., 5 adat) – Coadă lungă, minte scurtă. AM-844, VI-427
EUR – 37 nyelvben ismert. PGy-2.89

109. *Ha ni(n)cs ki felakasszan, nőtessz* (nevelj) *fel i **gyermeket** örögbö* (örökösnek). – 1598: Tartz fiat feiedre. BD-2.10.10.6 (?)

110. *Háraman ha mongyák, hagy **részeg** vatsz, okkor le kell fekegyiél.*

111. *Nem tudja z **ember**, hagy mire indul el.* – 1851: Nem tudja az ember, mire jut. EJ-2485 – *ON-175/520*: Nem tudja az ember, mire lép ki a házból. (táj)

112. *Ki nem köszönt* (elégszik meg) *e **szokvol**, ez Iszten elveszi e kövöszt* (keveset) *isz.*

113. *Ki nem köszönt e **kövöszvöl**, ez Iszten elveszi aszt isz.* – *Erdély*: Kinek kevés nem kell, sokat sem kap. (1) VG-1.154/235 – *Magyaró*: Aki a kicsit nem becsüli, az a sokat nem érdemli. ZsJ-99/54 – *Szatmár*: (A)ki a kicsit (az aprót) nem becsüli, a sokat/nagyot nem érdemli. BL-1018

r Cine nu se mulțumește de puțin, de mult niciodată. AM-612, MG-2065

114. *Ne örvöngy e **pénzhez**: ke maratsz e rutval* (gazdag, csúnya asszonnyal) *e házba.*

115. *Ne üzd e botvol e **kucsát**!*

116. *Jobb e **bücsü*** (becsület), *mind e szalannász kápuszta* – 1713: Nagyobb az emberség a' káposztás kontznál/húsnál. KV-55 – *Erdély*: Előbb való a' becsület a' szalonnás káposztánál. (1795) SzP-295/228 – Többet ér a becsület, mint a szalonnás káposzta. (3) VG-1.141/130b – *Magyaró*: A becsület többet ér a szalonnás káposztánál. ZsJ-98/1 – *Szamoshát*: Több a becsület, mint a káposztás hús. CsB-1.67 – *ON-77/468*: Előbb való a becsület a szalonnás káposztánál.

117. *Rendre* (sorrendben), *mind e molombo!*

118. *Hadd e világ besziélljen, csak ez ién népem élljen!* – (Amíg jó és hűséges, ha nem is hiszik el róla.)

119. *I rákval min szigény, i kicsi halval min kopotsz* (üres).

120. E *kucsá nem fut e melyigától.* (*r* mǎligă = mǎmǎligă = puliszka)

121. *Jobb háram nap legyek ökör, minszem így esztendeig ünő.*

122. *Ki felkel jobb régvél* (reggel), *messzebb iér.* – Erdély: Ki korán kel, messzire ér. (1) VG-1.160/359c

123. *Ne hadd e mói dolgot hólnapra.* – 1850: Amit ma végbe vihatsz, holnapra ne hagyd. BM-4939 – Erdély: Amit megtehetsz ma, ne halaszd holnapra. (215+8) VG-1.177/15 – ÉSz-4.873/2 = ON-451/2: Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. – Hajdúhadháza, Hódmezővásárhely, Kéménd, Kórógy: Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. PO-343/1 – Magyaró: ZsJ-101/129 – Sárvár, Szatmár: BL-1321 – Szeged: Amit ma mögtöhetsz, ne halaszd holnapra. BS-1.606/2

r *Lucrul de azi nu-l lăsa pe mîine.* (1877) GG-278/R.2 – Nu lăsa pe mîine, ce poți face astăzi. (1895) GG-278/R.1. MG-5401

EUR – 48 nyelvben ismert. PGy-2.11

124. *E ló négy lábval megbotlik, ha még ez ember kiét lábval!* – 1581: Mert zoktak mondani: az negi labuis botlik. MNy 26, 77 (1930) – 1598: Négylábúis botlik. BD- 1.7.6.8 (+ 3 adat) – ÉSz-4.836/2 = ON-441/713: A lónak négy lába van, mégis megbotlik. – Erdély: A ló négylábú, mégis megbotlik. (17) VG-164/404a – A négylábú is botlik néha. (6) VG-1.164/404 – 38 regionális adat ismert, pl. *Bakonyalja, Báránd, Drávaszög, Göcsej*: A lónak négy lába van, mégis megbotlik. BE-109/156 – *Jászszerentdrás*: A lónak is négy lába van, mégis megbotlik. MI-3054 – *Karcag*: A ló négylábú, mégis botlik. DL-157 – *Kórógy*: Négy lába van a lónak, mégis megbotlik (hát akinek kettő). PO-60/2, 337/2 – *Sárvár*: A lónak négy lába van, mégis megbotlik. TN-75 – *Szatmár*: A lónak négy lába, mégis megbotlik. BL-1291 – *Szeged*: A lónak négy lába van, mégis megbotlik. BS-2.51/1 stb.

r *Calul de e cu patru picioare și tot se poticește* (cu atît mai mult omul cît nu are decît două) (:hát akinek csak kettő). GG-59/R.2 (1895) – GG-59/R.1.(1847), ZI-1.353/1413

EUR – 47 nyelvben ismert. PGy-2.25

125. *Ha kerül, jö hamarább, ha jö egeneszt, okkor jö későbbben.*

126. *Ne fogj kiét dolognok eccerszmind.* – 1577: Az ember soc féle dolgokat egybersmind meg nem miuelhet. SM-C3v – Erdély: Aki sokba fog, keveset végez. (9) VG-1.223/85

127. *Ez ördeg isz dülöllye meg* (megelégli) *i muszunóján.* (*r* musuroi = vakondtúrás) – ON-531/17: Az ördög is megunja örökké egy honcsokon (kupacon) ülni.

128. *Gyét kezsgyék e sztinát, verekednek e kucsák; gyét roncsák e sztinát, verekednek e gazdák.* (r stîñă = juhakol) – (Kezdetben a kutyák még nem ismerik egymást, bontáskor a gazdák veszekednek az osztózáson.)

r La începutul stâniî se mănâncă câniî, la spartul stâniî se bat stăpâniî. ZI-3.381–382/7842

129. *Beriébről nem szok felt vesznek le.* (r fel = étel, zsír) – *Dombóvár:* A verébnek nincsen zsírja. TGy-4

130. *E teliből minden paraszt ura* (képes) *hagy igyék.*

131. *Kacagd e vént, hagy megíérd!* – (Te is megéred ezt.)

132. *Gyét csánsz jót ez embernek pénzvel, okkor burjudzig meg ez ünője; gyét kjéred vizsra e pénzedet, okkor döglük meg e burju.* – (Amikor vissza kellene adni a kölcsönt, haragszik, mintha meghalt volna a borjú.) – ON: – VG: –

r Cînd îti dai îi fată vaca, cînd ți-o ceri îi moare vițelui. AM-775

133. *Veresz kucsá, veresz ló, veresz ember egy szem jó.* – 1851: Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó. EJ-8495 – *Erdély:* Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó. (31) VG-1.272/153 – *Háromszék:* KS-500/1463 – ON-411/2342 – *Jászszenandrás:* Vörös kutya, vörös ló, vörös embér egy sē jó. MI-3030 – Vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó. IM-3066 – *Kórógy:* Vörös kutyó, vörös ló, vörös embē egy sē jó. PO-337/1 – *Szamoshat:* Veres kutya, veres ló, veres ember egy se jó. CsB-1.569 = *Szatmár:* BL-1177 – *Szeged:* Vörös kutya, vörös ló, vörös embör egy sē jó. BS-2.50/2

r De om (:ember:) roș și cal (:ló:) bălan să te ferești ca de satan! AM-1155, MG-3136, VI-255

134. *Ki bévegyül e korpába, eszik meg e disznók.* – 1577: Méltán szaggattyák el aít à diñnóc, az ki az korpa közibe elegyiti magát. SM-B3v – 1810: Ki magát a' korpa közé keveri, meg eszi a' disznó. DA-1.275 – *ESz-4.342/1* – ON-382/1580: Aki korpa közé keveredik, meg eszik a disznók. – Ne elegyedj a korpa közé, mert megesz a disznó. – *Barcaság:* Ha korpa közé kerülsz, megesznek a disznók. SA-315/784 – *Erdély:* Aki korpa közé keveredik, azt megeszik a disznók. (43) VG-1.161/373 – Ne vegyülj a korpa közé (Korpa közé ne vegyülj), mert megesz a disznó. (3+1) VG-1.161/372ab – *Göcsej:* Aki (a) korpa közé keveredik, megészik a disznók/malacok. BE-95/266 – *Jászszenandrás:* Ha korpa közé kavarodsz, megésznek a disznók. MI-2984 – *Magyaró:* Ha korpa közé keveredel, megesznek a disznók. ZsJ-545/76 – *Sárvár:* Aki korpa közé keveredik, megészik a disznók. TN-74 – *Szatmár:* Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók. BL-1070 stb.

r Cine se amestecă în lăturî/țărîte, îl mănîncă porcii. AM-649, GG-99 (1827–1845), MG-2114, ZI-4.136–138/9311 – Nu te amestecă în țărîte că te mănîncă porcii. ZI-4.139/9312

N – Ismert még az albán, bolgár, cseh, dán, izlandi, macedoromán, német (1541), norvég, olasz, portugál, svéd, szerb és szlovák megfelelője is. Középkori latin szövege: Furfure se miscens, porcorum dentibus estur. GG-99, IN-1064, JJ-24, PGy-1.326, RD-2.97

A Salamon és Markalf 1577-es kolozsvári kiadása valószínűleg németből való fordítás, az 1487-es latin fordítás ismeretében. (RMNy)

135. *Millyen e török, ullyan e piztaly isz.* (Könyörtelen.)

r Cum e turcul și pistolul. AM-940, MG-2647, VI-1962, ZI-6.415/14356 (4 var., 20 adat)

136. *Türészvel szakasztad el e bőrit.*

137. *Türösszé e menyország.* – Erdély: Töröké a mennyek országa. (1) VG-1.260/371

138. *E rébe (révben) hány szekiér átal menyen sze nem üszmierkedik* (ismerkedik).

139. *E kezsgyetye nehez.* – 1864 – ÉSz-3.931/1: Minden kezdet nehéz. – Erdély: Minden kezdet nehéz. (28) VG-1.156/269 – Csak a kezdet nehéz. (2) VG-1.156/268 – ON-363/1060 – Göcsej: Mindēn kezdet nehéz. BE-92/200 – Háromszék: Minden kezdet nehéz. KS-495/1270 = Karcag DL-158 – Sárvár: Mindēn kezdet nehéz. TN-73 – Szatmár: BL-1014

r Tot începutul e greu. MG-7286, VI-892

EUR – 38 nyelvben ismert. PGy-2.72

140. *Kecske fingik sze e johó huzza szemiérmet.* (A juhé a szégyen)

141. *E jánygyék-lovot nem nezzék e szájába.* – 1598: Aiandék lónak nem kell à fogát nézni. BD-4.4.9.6. (Non oportet equi dentes inspicere.) – Erdély: Ajándék lónak ne nézd a száját/fogát. (31) VG-1.41/63 – ON-38/186: Ajándék lónak ne nézd a fogát. = ÉSz-4.836/2: Ajándék lónak ne nézd a fogát = Drávaszög, Göcsej (nē nézd...) BE-14/35 – Háromszék: KS-486/897 – Jászszenandrás (Ajándék lónak nem nízik a fogát.) MI-3052 – Kórógy: Ajándik lónak nē nyízd a fogát. PO-337/1, Olad – Szeged: Ajándék lónak nē nézzük a fogát. BS-2.51/1 – Zenta

r Calul de dar nu se caută la dinți (în gură). AM-276, GG-58/R.1 (1872), ZI-1.345–346/1389 (10 var.) – Măgarul (:szamár:) de dar nu se caută pe dinți. GG-58/R.2 (1847)

EUR – 48 nyelvben ismert. PGy-2.5

142. *Minden virágnak/fűnek vagya árnyékja.*

143. *Mom* (mondd) *meg nekem, kivel élsz, hagy mongyom meg, ki vatsz.* – 1795: Kit kit a' maga barátjáról meg-lehet esmérni. (Erdély) SzP-285/30 – ON-73/346: Mondd meg, ki a barátod, megmondom, ki vagy. – Erdély: Mondd meg, kivel barátkozol, megmondom, ki vagy. (8) VG-1.52/79 – Göcsej: Mondd mēg, ki a barátod, mēgmondom, ki vagy. BE-22/43 – Háromszék: Mondd meg, hogy ki a barátod, akkor tudom, hogy te ki vagy. KS-496/284 – Szatmár: Mondd meg, ki a barátod, megmondom, ki vagy. BL-120

r Spune cu cine te aduni, să-ți spun ce fel de om ești. ZI-4.197/9495 – Spune-mi cu cine mergi, și-ți voi spune ce plătești. AM-2980, MG-6856, VI-1123

N Ismert még a következő nyelvekben: angol, dán, észt, finn, francia, holland, izlandi, katalán, lengyel, norvég, olasz, portugál, spanyol, svéd. KJ-2.1041/17, PGy-1.46, RD-2.498

144. *Még meg nem dobod e fédet* (fejedet) *e felsző prághaz, aggyig nem látad meg ez alsót.* (*r* prăguț = küszöb, felső prág = szemöldökfa) – (A rossz tapasztalat alázatossá teszi az embert.)

r Pînă a nu te păli cu capul de pragul de sus, nu vezi pe cel de jos. MG-6195, VI-288, ZI-3.318–320/7640 – Pînă nu dai cu capul de pragul de sus, nu-l vezi pe cel de jos. AM-2679

145. *Bé-vegyült e meny a tálak közé* (azaz összetörte őket), *még elszokja!*

146. *Lágy ember szokot él.*

147. *Nem ura* (lehetséges), *hagy legy e szalannával e hiun* (padláson) *sze kápusztával isz megke(n)ve.* – Erdély: Nem lehet, hogy a káposzta is zsíros legyen, a szalonna is egész legyen. (2) VG-1.146/50

r Și cu varza grasă, și cu slănină 'n pod nu se pote. ZI-4.121/9266

148. *Ne járj e macskával e zágba: ke tetszednek e körmői.* Erdély: Kidugja a macska a zsákból a körmét. (2) VG-1.178/37 – Hiába dugják a macskát a zsákba, mert kilátszik a körme. (1) VG-1.178/37a – ON: –

r Nu băga mîta-n sac, că i se văd undeale. VI-553 – Nu umbla cu mîta 'n sac că i se vîd unghiile. ZI-1.599/2129 (4 var.)

149. *E kiérdész eccer szem ront.* – 1850: Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer hibázni. (Besser zweimal fragen, als einmal irregehen.) BM-4073 – Erdély: Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer hibázni. (111+8) VG-1.152/183 – Karcag: Jobb egy kérdés száz keresésnél. DL-156 – Magyaró: Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer tévedni. ZsJ-105/335 – Szatmár: Jobb kétszer kérdezni, mint egyszer tévedni/hibázni. BL-958

r Cine întreabă, nu greșește. AM-566, GG-87/R.1 (1847), VI-917 – Cine întreabă de două ori nu greșește niciodată. AM-564, GG-87/R.2 (1901), VI-916

Angol, lengyel, német megfelelői: KJ-2.1164/5, 11, PGy-1.290

150. *Kucsá-menyekező e cigám-prázsnikval szemiélnek* (hasonlatosak). (*r* praznic = halotti tor, ünnepi lakoma) – 1810: Kutya-lakodalom. DA-1.54

151. *Közölőbb az ién szám, mind az övé.* – Erdély: Nehéz más szájával enni. (1) VG-1.182/122 – Aki más szájával eszik, éhen marad. (1) VG-1.182/121 – Magyaró: Aki más szájával eszik, éhesen marad. ZsJ-99/55. – ON-608/78: A más szájával eszik (akar enni). – ON-608/81: Nehéz a más szájával jóllakni.

152. *Közölőbb ez ing, mind e szoknyo.* (*r* sukman = suman = parasztkabát) – 1598: Közelb az ing az czuhánál. BD-1.1.9.6. – ON-302/202: Közelebb az ing a csuhánál/subánál/palástnál. – Erdély: Közelebb az ing, mint a' mente. (1795) SzP-285/37 – Közelebb az ing, mint a kabát. VG-1.135/128 – Magyaró: Az ing közelebb van a bőrdhöz, mint az ujjas. ZsJ-102/177

r E mai aproape cămașa decît șuba. AM-1332, MG-4783 (decît anteriorul/cojocul/sumanul/sucmanul), GG-62/R.2–3, VI-3027

N – Ismert *angol, bolgár, görög, német, szerb, török* megfelelője is. IN-1988a, PGy-1.244 – *Latin*: Tunica propior pallio est.

153. *Keszerő e kopotsznok* (szegénynek) *e lelke, gyét fuija szíél e tericsnyáját.* (Az üres tarisznyát.)

154. *Millyen e zák, ulyan e fölt (isz).* – 1598: Sák meg lelte fölttiát. BD-1.4.5.1. – 1795: 'Sák meg-találta foltyát, etzetes korso dugoját. (Erdély) SzP-284/20 – 1810: Meg találta zsák a' foltytát. DA-1.67 ON-734/29: Megtalálja/Megleli (a) zsák a foltyját. – Erdély: Zsák a foltyját

megtalálja/megleli/megkapja. (47+19) VG-1.277/1 – Amilyen a zsák, olyan a feltja. (1) VG-1.277/3 – Zsák a feltját, ecetes hordó/korsó dugóját megtalálja. (38+6) VG-1.277/1bc – Minden zsák megtalálja a maga feltját. (13) VG-1.277/1a – *Göcsej*: Minden zsák megtalálja a maga feltját. BE-183/2 (zs) – *Háromszék*: Minden zsák megkapja maga feltját. KS-496/1282 – *Jászszentandrás*: Minden zsák megtalálja a maga feltját. MI-3562 = *Kötcse*: MGy-824 – *Karcag*: Zsák a feltját, ecetes kanna a dugóját megfeleli. DL-160 – *Magyargyerőmonostor*: Megkapja a zsák a feltját, hordó a dugóját. OK-238/443 – Zsák a feltját megfeleli. OK-236/467 – *Magyaró*: Zsák a feltját (s ecetes hordó a dugóját) megkapja. ZsJ-1113/670 – *Szamoshát*: Megleli zsák a feltját, ecetes kanta dugóját. CsB-1.185

r Cum e sacul și peticul. AM-935 – După sac și peticul. ZI-3.344–348/7703 (25 var., 48 adat) – Tot/Fiecare sacul sac/ își găsește peticul/peticul. AM-3149, MG-7309, VI-1724, ZI-3.346–347/7703 – *Méhkerék*: Petec după sac. HS-667

B – Albán, bolgár, szlovák, török megfelelője: IN-2468, JJ-18

155. *Ha fiélsz e berebektől, ne vessz kölösz!* – *Szatmár*: Aki a madártól fél, az ne vessen kölest. BL-1338

r Cine se teme de vrăbii (:verebektől:) nu seamănă mălai/mei (:kukoricát/kölest:). AM-675, MG-2149, ZI-1.699/2648c (6 var., 7 adat)

N/B Albán, bolgár, horvát, lengyel, szerb, szlovén, török (1612-es), ukrán és egy 1837-es német feljegyzése ismert. IN-1060, PGy-3.44, KJ-2.1088/4 (proso)

156. *E szemérmessz cigány örökké ez üressz tericsnyával jár.* – 1515–1540: Zemermer deáknak ijes thaskaia (Pelei Tamás 194. old.) – 1598: Szemermer Deáknak üres táskáia. BD-3.6.7.9 – 1804: Szemermer köldúsnak üres a' táskája. SzA-123 – *ÉSz-4.283/1*: Szemermer koldusnak üres a tarisznája. – ON-376/1409: Szemermer/Szégyenlős koldusnak üres a tarisznája/táskája. – *Erdély*: Szemermer/szemérmes/szégyenlős koldusnak üres a tarisznája (54) VG-1.159/341 – *Báránd*: Szemermer kódusnak üres a tarisznája. BG-413 – *Göcsej*: Szemermer kódusnak üres a tarisznája. BE-95/251 – *Háromszék*: Szemermer koldusnak üres a tarisznája. KS-499/1421 = *Jászszentandrás*: MI-2976 = *Karcag*: DL-160 – *Kisiratos*: Szégyenlős kódusnak üres a tarisznája. KF-219 – *Kórógy*: Szemermer kódusnak üres a tarisznája. PO-287/2 – *Magyargyerőmonostor*: Szégyenlős koldusnak üres a tarisznája. OK-238/460 = *Magyaró*: ZsJ-111/598 – *Szatmár*: Szemermer/szégyenlős/szerény koldusnak üres a tarisznája. BL-62/1055

Ismert – feltehetően a magyarból származó – szlovák megfelelője: JJ-14 (Zátarecký VIII. 598)

157. *Ha nincsen/nicsen para e pungába, vagy tetü gagyába.* (r para = pénz, pungá = ereszény)

158. *Éfju házulász* (házasodás) *sze jó, regveli ebéd eccer szem ront.*

159. *Ki tojik, marad, ki menyen, halad.* – *Szamoshát*: Aki megyen, halad, aki szarik, marad. CsB-2.117

160. *Ne ász másznak gödröt, ke mé(n)csak te eszel beléje.* – 1536: Ki masnak veztet akarta ees mas ember louanak wermet meg asatta, az ewne(n) louanak lewt oda hat nijaka zakatta. PG-31b 1598: A ki másnak vermet ás, maga esik belé. BD-1.7.10.10 – *ÉSz-7.340/1* – ON-

721/369: Aki másnak vermet ás, maga esik bele. = *Drávaszög*: LK-2910 – *Göcsej*: Aki másnak vermēt ás, maga esik belejjē. BE-178/72 – *Erdély*: Másnak tsinálta a' vermet, 's maga esett beléje. (1795) SzP-293/151 – Aki másnak vermet ás, maga esik bele. (200) VG-1.183/147 – Aki másnak ássa a gödröt, maga esik bele (1) VG-1.183/147b – Ne ásd másnak a gödröt, mert te esel bele. (1) VG-1.183/147c – *Jászszentandrás*: Aki másnak vermēt ás, maga esik bele. MI-3533 – *Kisiratos*: Aki másnak vermet ás, maga esik bele. KF-214 = *Szatmár*: BL-2265 – *Szeged*: ...vermöt ás... BS-260/2 stb.

r Cine sapă groapă altuia cade/pică el/singur în ea (într-însa). (1827–1845) GG-95/R.1. – MG-2102

EUR – 49 nyelvben ismert. PGy-2.9

161. *Kiszki ez ő gödröt bégyugja.*

162. *Kiszki hogy megszózza, úgy megeszi.* – *Erdély*: Ahogy sózza, úgy eszi. (4) VG-1.224/98 – *Magyargyerőmonostor*: Ahogy sóz, úgy eszik. OK-237/401 – *Magyaró*: ZsJ-99/35 – *Magyarózd*: Ki ahogy sózza, úgy eszi. HI-346/89 – *Kolozsvár*: Ahogy sózza, úgy eszi. VG-2.279/135 – *ON*: –

r Cum vei săra, așa vei mânca. AM-961, ZI-4.102–103/9203 (9 var.)

Bolgár megfelelője: IN-884

163. *Hogy megveted miantad (magadnak az ágyat) úgy alaszal.* – 1794: Mint veted ágyadat, úgy nyűgszol benne. KP-17 – *ÉSz-1.49/1* = *ON-37/157*: Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát. = *Erdély*: (250) VG-1.41/54 – Ahogy megveted az ágyat, úgy aluszol benne. (1) VG-1.41/54b – Regionális adatok: *Istensegits, Kéménd, Kórógy, Sárvár, Szeged*

r Cum (îți) vei așterne, așa vei dormi. AM-945, GG-136/R.1 (1847), MG-2661, ZI-3.4/6538

EUR – 37 nyelvben ismert. PGy-2 86

164. *Mi (v)ólt édesz, mege(v)ődett, mi (v)ólt szép, elfonnyadott.* – (Az emberi szépség mulandóságáról mondják.)

165. *Minden cigány dicsérje e csokánnját.* (*r* ciocan = kalapács) – N – 1788: Minden Tzigány a' maga lovát ditséri. SzL-138/2 – *ÉSz-1.786/1* = *ON-114/86*: Cigány is (Minden cigány) a maga lovát dicséri. = *Erdély*: (97) VG-1.74/19

r Tot țiganul își laudă ciocanul. AM-3150, MG-7312, ZI-6.364–365/14218 (8 var., 28 adat) – Cum e țiganul așa și ciocanul. ZI-6.373/14231

A magyarral azonos adat található viszont a következő nyelvekben: *belorusz, bolgár, cseh, észt, horvát, lengyel, orosz, szlovák, szlovén, zürjén*. PGy-1.72, PGy-3.39–40

166. *E szép csordát i foszossz ünő lecsufálllya.* – 1710: Egy rühös juh az egész nyáját megveftgeti. KV-130 – *ON-321/197*: Egy rühes juh az egész nyáját megrontja. (rég) – *Magyaró*: Egy fosos tehén az egész csordát lefossa. ZsJ-103/243

r O vacă (: tehén :) rîioasă strică toată cireada. AM-2532, GG-285/R.2 (1827–45), MG-5942, ZI-1.686/2611 (6 var.)

EUR – 40 nyelvben ismert – PGy-2.56

167. *Nép, ha megvénül, kel nőjén farka.* (Öreg boszorkány lesz belőle.)
r Femeea a îmbetrânit pe dracul. (1877) ZI-2.148/3336 – Muierea a îmbetrânit pe dracul. (1889) ZI-2.284/3946

168. *E zidó csak szülten jó.*
r Nu-i bun nici frit. HS-99

169. *Jobb e csavarasz békesség, mind ez igaz törvény.*

170. *Jó tóró* (túró) *rossz (kucsa) burduba.* (*r* burduf = bendő) – (A butának mondják, aki egy keveset megtanult.)
r Brânză bună în burduf de câne. ZI-3.486/8228 (6 var., 23 adat)
Bolgár megfelelője: IN-2141

171. *Nem e lóza mind e kopács sz e cigány mind ez ember.* (*r* loză = kecskefűz, copac = fa)
r Țiganul nu 'i om. ZI-6.354/14190 – Țiganul nu e ca omul. ZI-6.355/14191

172. *Ha megíérem e szen(t)piétert, okkor eszem tejesz pujt.* (*r* pui = puliszka)

173. *Felhágatt e nap e szü(v)emre.* (Már késő dél van, nem ettem még semmit, éhségtől korog a gyomrom.)

174. *E szolgát, gyét e gazda megfogodja, megkérde valyaki, hagy „kihé azak e lovok?”, ő viszva felel, hagy „e gazdáé”, e kettődik holnapba ha megkérdegyén, hagy kihé e lovok, ő okkor felel, hagy „a mihénk”. E harmadik holnapba ha megkérdegyén, ő viszvafelel, hagy ez övői e lovok.*

175. *Neki e kukuk többet nem iénekel.* (A végét járja.) (*r* cucu = kakukk) – 1810: Nem fogja a' kakuk szavát hallani. DA-1.175 – 1850: Nehezen ér az több kakukkszót. BM-3866 (német megfelelőikkel) – Csíkszentkirály, Nagyajta: Nehezen ér már meg több kakukkszót. VG-2.154/27 – Magyargyerőmonostor: Nem sokáig szól már neki a kakukk. OK-238/452 – Magyaró: Jól szólott neki a kakukk. ZsJ-106/343
r Cât cântă cucul. ZI-1.452/1769

176. *Hipp, hopp deruk-láb* (daru-láb), *fut e kucsa mezt-láb!* (Annak a részegnek mondják, aki már a cipőit is elitta.)

177. *Még bé nem szurja e tüzessz Mátyász ez ü szeggit e földbe, aggyig nem enged ki e föld.*

178. „Hoo mensz?” „Odo menek, hoo menyen e császár földén.” (Ahová a császár is gyalog jár.) – 1810: A' hová a' császár is gyalog jár. DA-2.80

179. *Agyan ez Iszten egészséget, legyék (legyen) része hólnak isz sze minden várandónak isz.*

Néhány következtetés

1. A csángómagyar közmondások rokonsága

Az Yrjö Wichmann gyűjtésében található közmondások és kifejezések rokonságáról az eddig összegyűjtött magyar, román, bolgár és más nyelvű összehasonlító adatok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

a) Ismeretlen rokonságúak. Nyolcvan adatra vonatkozóan eddig nem sikerült magyar, román vagy más nyelvű rokonságot találni. Az esetek egy részében valószínű, hogy ilyen nincs is, mert csángó közmondásról van szó. Másrészt viszont az is biztos, hogy további, alaposabb vizsgálatok fel fognak deríteni néhány rokon adatot.

b) Európai közmondások (EUR). A 179 tételből 24 európai közmondás, amelynek 28–54 európai nyelvben van közeli megfelelője. Ezeket EUR-ral jelöltük, s feltüntettük, hogy hány európai nyelvben található meg. Ilyenek például a 35 nyelvben ismert *Nem ulyan fekete az őrdög, mind írják* (2), a 40 nyelvben előforduló *Ki kerget két folyest (nyulat), egyet szem ura (képes) megfogjon* (4), a 48 nyelvben megtalálható *Holló e hollónak nem váija ki e szemit* (41), a 47 nyelvben kimutatott *Millyen az apa, ulyan e fia isz* (97) stb.

Több alkalommal találkozunk egy európai közmondásnak a román megfelelőjéhez közelálló csángó változattal. Ilyenek például: *E nyámakát (rokont) csak három napig tarcsák ebédvel sze negyed nabba kergetik el vaj teszik dologra* (47), *E korszó (korsó) nem menyen szokcor e vizre* (81), *Még nem csánsz (csinálsz) tüzet, aggyig nem hág e füszt* (95). További példák: 7, 61, 123, 166.

c) Nemzetközi közmondások (N). *Néhány példa:* Ez ember lehet horgyon hat ökörvel kazdagságát haza, sze népe, ha rossz, i tericsnyával mind elhorgya. (73) Ez a magyar változathoz áll közelebb (négy – hat ökörrel), a román megfelelőben nincs ökör. A kötél onnot szakad el, hól vékányabb. (87) – *Ki bévegyül e korpába, eszik meg a disznók.* (134) – További példák: 78, 91.

Nemzetközi közmondás román változata: *Nem csak i kurta farku kucsa vagya e világan.* (12), *Minden cigány dicsérje e csokánnját (kalapácsát).* (165)

d) Balkáni (B) és dél-európai (D) közmondások. Nyilvánvalóan román közvetítéssel több balkáni, illetve dél-európai közmondás is bekerült a csángó nyelvjárásba. Ezek közül egyik-másik az erdélyi (E) gyűjtésekben is felbukkan. *Példák:* *Düszsz (gyűjts) feijér pénzt fekete napaknak.* (B, E) (38) – *Ha mézvel jársz, nem ura, hogy ne nyald meg ez ujaiddat.* (B, D, E) (5) – *Nem minden beriebb eődik, hányt látsz repülve.* (B), (67) – *Kiszki, hogy megszózza, ugy eszi.* (B, E) (162) – *Csak i virágval nem csánul tavasz.* (B, D, E) (82) – *Ha fiélsz e berebektől, ne vessz köleszt!* (B, E + lengyel) (155)

e) Magyar közmondások. Tudja Pál, mit kaszál. (1) (1713-tól közismert, csak a magyar nyelvben található.) – *Sok giszka (lúd) disznót döz.* (60) Román megfelelője ma több gyűjteményben is megtalálható, de Zanne még csak egyetlen, 1875-ös adatot idéz rá, magyar forrásból, tehát a 19–20. század fordulóján még nem volt elterjedt a románban. A magyarban közismert, már 1598-ban többször előfordul. – *Kit megmart e kigyó, gyiktől isz fiél.* (63) (Első feljegyzése: 1810, későbbi román, bolgár szerb adat ismert.) – *Ösztö (este) virágzik a bosztán (tök).* (76) Csak a magyarban ismert 1713-tól az egész nyelvterületen. – *Kiszki az ő fazakjához huzza e tüzet.* (80) A magyarban 1598-tól kimutatható, első román adata 1877-ből való. – *Minden botnak vagya(n) kjét vége.* Első feljegyzése: 1810, egy későbbi román adat ismert. (89) – *Nogyobb az Iszten, min szász pop.* (99) Első magyar adata: 1810. – *Jobb a bücsü (becsület), mind e szalannász kápuszta.* (116) 1713-tól adatolható a magyarban. – *Veresz*

kucsa, veresz ló, veressz ember egy szem jó. (133) E változatban csak a magyarban ismert 1851-től. – Millyen e zák, ullyan e főtt isz. (154) A magyarban már 1598-ban közismert, létezik több későbbi adat több balkáni nyelvben. – E szemiérmessz cigány örökké ez üressz tericsnyával jár. (156) Magyarul először 1515–1540 között jegyezték fel, ma cigány helyett koldust említő változatban ismert az egész magyar nyelvterületen. Idegen nyelven eddig egyetlen, 19. század végi – feltehetően a magyarból származó – szlovák megfelelője ismeretes.

f) Román közmondások. Az évszázados együttélés egyik hatásaként jó néhány román közmondás került a csángómagyar nyelvbe, ugyanúgy, mint ahogy a magyarországi méhkeréki gyűjtésben (HS) sok magyar közmondásnak olyan pontos román megfelelőjével találkozunk, melyek a romániai gyűjtésekben nem találhatók meg. Első megközelítésben mintegy 20 ilyen adattal találkozunk, amelyekre vonatkozóan a csángón kívül más magyar adat eddig nem került elő. Köztük jó néhány közismert a románban, Zanne számos variánst és adatot közöl rá.

Példák: Lágý galyibának (bálíga) nem kell szok viz. (6) – E népnek e beszégyiből csak tizből egyget mek kell hallgatni. (10) – Nem hizdallyák e disznót karácsan sze(n)vegyin. (13) – Gyét a magyar ehetnék: haragassz, gyét az oláh ehetnék: fütýér, gyét e cigány ehetnék: iénekel, – ez jermén váija fogoít. (46) – Nem minden légy csán mézet. (66) – Kicsi halval fogod meg e nogyot. (68) – Kit nem hatsz, hagy meghallyan, az nem hagy hagy élj. (102) – Gyét kezsgyék e sztinát, verekednek e kucsák; gyét roncsák e sztinát, verekednek e gazdák. (128) – Millyen e török, ullyan e pisztaly isz. (135) – Még meg nem dobod e fédet e felszó prághoz, aggyig nem látod meg az alszót. (144) – Nép ha megvénül, kell nőijen farka. (167) – Jó tóro rossz (kucsa) burduba. (170) stb.

Erdélyi gyűjtésben is felbukkan pl. Nem lehet, hagy legy e szalonnával e hiun sze kápusztával isz megke(n)ve. (147) – Ne járij e macskával e zágba: ke tetszednek e körmői. (148)

2. Román kölcsönszavak

A 179-ből 30 tételben összesen 29 különböző román kölcsönszó fordul elő, három tételben (104, 157, 171) találunk kettőt. Négyyszer találkozunk a *pop* szóval, kétszer a *lozával*. A kölcsönszavak betűrendben a következők:

Bicsuszka (74), bosztán (76), burdu (170), csokán (165), doftor (104), fel (129), galyiba (bálíga) (6), giszka (60), kazok (86), kopács (171), kuku (175), loza (43, 171), melyiga (120), muszunoj (127), muta (40), naráv (79), nyám (47), para (157), pop (8, 63, 99, 104), prág (144), práznik (150), puj (172), punga (157), szekurje (77), szkára (35), szoknyo (152), szтина (128), tyáka (84), vajde (29)

3. Néhány régi magyar nyelvi jellegzetesség

Az *s* hang helyén *sz* található, mássalhangzóval végződő főnév után a *-val*, *-vel* nem hasonul, pl. mézvel (3), Isztenvel, ördegvel (25), bolondval (50), harangval (56), halval (68), ökörvöl (!) (73), szegvel (78) stb.

Régies szavak: filyesz = nyúl (4), mart = part (11), hiu = padlás (36, 147), szérík = fáj (62), ünő = tehén (132, 166)

Összefoglalás

Yrjö Wichmann finn nyelvész (1868–1932) 1906 végén és 1907 elején Szabófalván gyűjtött és Helsinkiben 1936-ban kiadott anyagában 179 északi csángó közmondás és kifejezés van.

Ezek közül 80 ismeretlen rokonságú, 24 viszont európai közmondás (EUR), amely 28–54 európai nyelvben megtalálható. Néhány esetben az európai közmondás román variánsának a fordítása jelenik meg. Több esetben találkozunk 28-nál kevesebb nyelvben megtalálható nemzetközi (N) közmondással, olykor ezek között is felbukkan a román megfelelőhöz hasonló csángó adat.

Több esetben néhány balkáni és dél-európai nyelvben található közmondás jelenik meg a gyűjteményben, amelyek közül egyik-másik elvéve erdélyi gyűjtésben is előfordul.

Kilenc esetben találkozunk csak a magyarban, olykor már 1598-ban vagy 1713-ban feljegyzett közmondással, ezenkívül több esetben feltételezhető, hogy egy-egy korán feljegyzett magyar közmondás később került át egyik-másik szomszédos nyelvbe, ahol az első feljegyzett adat jóval későbbi. Másrészt számos esetben megjelenik olykor közismert román közmondás fordítása. Ezek közül néha egyik-másik valamelyik erdélyi gyűjtésben is megtalálható.

A 179-ből 30 tételben összesen 29 különböző román kölcsönszó fordul elő, köztük a *pop* négyyszer, a *loza* (kecskefűz) kétszer.

Az *s* hang helyén következetesen *sz* található, a *-val*, *-vel* nem hasonul, és több mára már elfeledett szó bukkan fel, pl. *hiu* vagy *ünő*.

Források

Minden tétel végén zárójelben a dolgozat szövegében található, a legtöbbször a szerző(k) vagy szerkesztő(k) nevére utaló betűkombinációt követő szám jelentése van megadva.

AM *Anuței, Mihai*: Dicționar de proverbe român-german. Editura științifică și enciclopedică, Buc. 1982. 292 old. 1–3500. sorszám (sorszám)

BSCK Nagyalambfalván leggyakrabban használt közmondások. = Beke Pál–Csiki Margit–Kányádi Sándor (szerk.): *Első nagyalambfalvi kalendárium*. '92. Infopress, Székelyudvarhely 1991. 92 old. (oldal)

BD *Baranyai Decsi János*: Adagiorvm graecolatinovngaricorvm chiliades quinque. Iacobus Klöß, Bartphae (Bártfa) 1598. 18+424+2 old. RMNy-815. (Reprint: Eötvös Loránd Tudományegyetem. Fontes ad historiam linguarum populorumque uraliensium 5. Bp. 1978) (chilias, centuria, decas, no)

BE *Balogh Elemér*: Göcseji szólások és közmondások. (Zalai Gyűjtemény 38.) Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg 1995. 212 old. (oldal/sorszám)

BG *Barna Gábor*: Adatok Báránd népköltészetéről. = Balassa Iván (szerk.): *Báránd története és néprajza*. Új Élet MgTSz, Báránd 1985. (644 old.) 411–435. old. (Szólások és közmondások: 412–417.)

BL *Bura László*: Szatmári szólások és közmondások. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 35.) ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke–MTA Irodalomtudományi Intézete, Bp. 1987. 148 old. (1–2312. sorszám) (sorszám)

BS *Bálint Sándor*: Szegedi szótár 1–2. kötet, Akadémiai Kiadó, Bp. 1957. 863, 704 old. (kötet, oldal)

CsB *Csűry Bálint*: Szamosháti szótár. 1–2. kötet. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 1935–1936. 573, 480 old. (kötet, oldal)

DA *Dugonics András* (királyi oktató): Magyar példa beszédek és jeles mondások. I–II. rész. Grün Orbán' betűivel 's költségével, Szegeden 1820. (A kézirat kelte: 1810) 300, 352 old. (rész, oldal)

DL *Demjén Lajosné*: Karcagi szólások, szóláshasonlatok, közmondások. = Demjén Lajosné: *Az „áldott” Karcag*. Monteditio Kft. Bp. 1991. (206 old.) 113–160. (oldal)

ÉS *Bárczi Géza, Országh László* (főszerk.): A magyar nyelv értelmező szótára. 1–7. kötet. Akadémiai Kiadó, Bp. 1959–1962. (Van több utánnyomása.) (kötet, oldal/hasáb)

GG *Gheorghe, Gabriel*: Proverbele românești și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ. Editura Albatros, Buc. 1986. 424 old. (1–360. sorszám) (sorszám)

HI *Horváth István*: (Magyarózdi) közmondások, szólások. = Horváth István: *Magyarózdi toronyalja*. Írói falurajz egy erdélyi magyar faluról. Magyar Helikon, Bp. 1980. 338–351. (Első kiadása: Dacia, Kolozsvár 1971. 287–295.) (oldal)

HJ *Házi Jenő* (szerk.): XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron szabad királyi város levéltárából. Sopron 1928. (oldal)

HS *Hocópán Sándor*: Méhkereki szólások és közmondások. – Proverbe și zicători din Micherechi. Békés megyei Tanács Műv. Osztálya–Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége, Gyula 1974. 280 old. 1–1037. sorszám (sorszám)

IN *Ikonov, Nikolaj Il.*: Balkanszka narodna mödroszt. Uszporedici na bölgarszki, szróbszki, turszki, rumönszki, gröcki i albanszki poszlovici i pogovorki. Izd. na Bölgarszkata akademija na naukite. Szofija 1968. 364 old. 1–2659. sorszámok. (2650 bolgár, 1330 szerb, 1230 török, 625 román, 515 görög, 330 albán adat. A Bulgáriában használatos török közmondások, szólások: 279–319. old., 555 adat) (sorszám)

JJ *Juhász János*: Kölcsönhatások a magyar és tót közmondásokban és szólásokban. (Nyelvészeti Füzetek 79.) Magyar Nyelvőr kiadása, Bp. 1918. (Tevan Adolf, Békéscsaba). 27 oldal (oldalszám)

KF *Kovács Ferenc*: Közmondások (Kisiratoson). = Kovács Ferenc: Kisiratosi népköltészet. (Szerk. *Faragó József*) Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Buk. (1958) (247 old.) 213–219.

KJ *Krzyżanowski, Julian* (főszerk.): Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich. Tom I–IV. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1969, 1970, 1972, 1978. 882, 1165, 996, 632 old. (kötet, oldal/sorszám)

KP *Kovács Pál*: Magyar példa és közmondási. Győr 1794. 235 old. (oldal)

KS *Konsza Samu*: Közmondások, szólások (Háromszéken). = Konsza Samu: *Háromszéki magyar népköltészet*. (Szerk. *Faragó József*) Irodalmi Könyvkiadó, Marosvásárhely 1957. 483–501. (871–1475. sorszám) (oldalszám/sorszám)

KV *Kis-Viczay Petrus*: Selectiora adagia latino-hungarica. Typis Civitatis, Bartphae (Bártfa, akkor Kassán) 1713. 552 old. (oldal)

LK *Lábadi Károly*: Ahogy rakod tüzed. Drávaszögi magyar proverbiumok. Horvátországi Magyarok Szövetsége, Eszék 1986. 352 old. (2982 adat) (sorszám)

MG *Muntean, George*: Apa trece, pietrele rămin. Proverbe românești. (Editie îngrijită.) Editura pentru literatură, (Buc.) 1966. 446 oldal, 1–8177. sorszám (sorszám)

MGy *Mihály Gyula*: Népi bölcsességek, szólás-mondások (Kötcén). = Stirling János (szerk.): *Kötcse monográfiája*. Kötcse község Önkormányzata, Kötcse 1996. (870 old.) 822–824. old. (oldal)

MI *Molnár István*: Szólások, közmondások Jászszentandrás és környékén. (Folklór Kutatások Jász-Nagykun-Szolnok Megyében 1.) Damjanich János Múzeum, Szolnok 1993. 445 old. (3777 adat) (sorszám)

MNy *Magyar Nyelv* 1. évfolyama 1904-ben jelent meg. (évfolyam, oldal)

NS N. Sebestyén Irén: Wichmann György hatvanadik születésnapjára. *Magyar Nyelv* XXIV. 1928. 225–232.

Nyr *Magyar Nyelvőr* 1. évfolyama 1872-ben jelent meg. (évfolyam, oldal)

OK *Olosz Katalin*: Közmondások, szólások (Magyargyerőmonostoron). = Olosz Katalin: *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk. 1969. (396 old.) 237–238. (oldal)

ON *O(trokócsi) Nagy Gábor*: Magyar szólások és közmondások. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1966. (1976 és több későbbi utánnyomás) 864 oldal (oldalszám/sorszám)

PE *Parák Endre*: Proverbiumok Kéménden. = Liszka József (szerk.): „Kurta szoknyás Hatfalu.” Dolgozatok Kéménd néprajzából. (Új Mindeney Gyűjtemény 7.) Madách Kiadó [Pozsony], 1988. 187–203. (oldal/sorszám)

PG *Pesthij Gabriel*: Aesopi phrigis fabulae, Gabriele Pannonio Pesthino interprete. – Esopus fabulaj mellijeket mastan wijionnan magijar nijelwre forditot Pesthij Gabriel. In Officina Ioannis Singrenij Ianos Sijngrenius mihelijebe. Viennae Pannoniae – Bechbe 1536. 4 + 89 fol. (RMNy-17) (folio)

PGy-1 *Paczolay Gyula*: Magyar, észt, német, angol, finn, latin közmondások és szólások cseremisiz és zürjén függelékekkel. – Ungari-eesti vanasõnu ja kõnekäände saksa, inglise, soome, ja ladina vastetega. – A comparatiue dictionary of Hungarian, Estonian, German, English, Finnish and Latin proverbs, with an Appendix in Cheremis and Zyryan. (Második, bővített kiadás) Veszprémi Akadémiai Bizottság, Veszprém 1987. 300 old. 624 tétel (tételszám)

PGy-2 *Paczolay Gyula*: European proverbs in 55 languages with equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese and Japanese. – Európai közmondások 55 nyelven, arab, perzsa, szanszkrit, kínai és japán megfelelőekkel. Veszprémi Nyomda Rt. Veszprém 1997. 528 old. 106 tétel (tételszám)

PGy-3 *Paczolay Gyula*: A magyar közmondások nemzetközi rokonsága. Acta Hungarica 4–5, 36–51 (1993–1994) (Megjelent 1997-ben) (oldalszám)

PO *Penavin Olga*: Szlavóniai (kórógyi) szótár. Nap kiadó, Bp. 2000. (A Forum Könyvkiadónál, Újvidéken 1967, 1975, 1978-ban három kötetben megjelent mű új kiadása egy kötetben. 604 old.) (oldal/hasáb)

RD *Reinsberg-Düringsfeld, Ott-Düringsfeld, Ida*: Sprichwörter der der germanischen und romanischen Sprachen, vergleichend zusammengestellt. Band 1–2. Herman Fries, Leipzig 1872, 1875. 522, 638 old., 1. kötet: 1–960, 2. kötet: 1–766. sorszám (kötet, sorszám)

RL *Röhrich, Lutz*: Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1–3. Herder Verlag, Basel–Wien 1991–1992. 1910 old. (oldal)

SA *Seres András*: (Barcasági) közmondások, szólások. = Seres András: *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. (Szerk. Keszeg Vilmos) Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1984. 313–318. (677–933. sorszámok) (oldal/sorszám)

SM *Anon.*: Salamon királynac, az Dávid kiraly fianac Markalfal valo trefa beszedeckec röuid könyue. (Heltai Gáspárné) (Colosváratt) 1577. A–H = (32) fol. (RMNy-369) *Szövegkiadása*: Régi Magyar Költők Tára VIII. kötet (XVI. századbeli magyar költők művei. Hetedik kötet) MTA, Bp. 1930. 269–305. (Jegyzetek: 480–488.)

SNG *Sándor Mihályné Nagy Gabriella*: Székely közmondások. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 44.) – ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 1990. 48 old. (oldalszám)

SzA *Szirmay Antal (Antonius)*: Hvngaria in parabolis sive commentarii in adagia, et dicteria hvngarorvm. Typis Regiae Vniversitatis Pestanae, Budae 1804. 150 old. (oldalszám)

SzL *Szaitz Leo (Máriafi István)*: Magyar Közmondások. = Szaitz Leo: *Kis magyar frazeologia*. Tóldalék. Fűskuti Landerer Mihály, Posony 1788. 135–149. (oldalszám)

SzP *Szent-Páli István (Stephanus)*: Adagia in M. Transylvaniae Principatu inter Hungaros vigentia; eaque Hungarico-Latina. = Szent-Páli Stephanus (Liberiae regiaque civitatis Albo-

Carolinsensis senator): Grammatica Hungarica naturali methodo latino sermone concinnata et in usum linguam Hungaricam discentium [...] luci publicae tradita. Sumptibus Authoris, Typis Martini Hochmeister Tipographi & Bibliopolae. Cibini [Nagyszeben] 1795. 283–302. (350 tétel) (oldal/sorszám)

TGy *Tarr György* közlése. Dombóvári adatok 1935 körül. (sorszám)

TN *Tarné Naszádos Katalin*: Sárvári szólások és közmondások. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 11.) ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke – MTA Nyelvtudományi Intézete, Bp. 1982. 88 old. (oldal)

UZ *Ujváry Zoltán*: Szólásgyűjtemény (Gömörből). Osiris Kiadó, Bp. 2001. 668 old. (oldalszám)

VG-1 *Vöö Gabriella*: Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. Kriterion Könyvkiadó, Buk. 1989. 313+3 old. (oldal/sorszám)

VG-2 *Vöö Gabriella*: Szaván fogjuk. Erdélyi magyar szólások. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely 1999. 372 old. (oldal/sorszám)

VI *Vöö István*: Dicționar de proverbe român-maghiar. Editura științifică și enciclopedică, Buc. 1978. 148 old. (1–2154. sorszámok) (sorszám)

WY *Wichmann Yrjö*: Sprichwörter, Phrasen (aus dem Nordcsángódialekt) Wichmann, Yrjö: *Wörterbuch des ungarischen moldauer Norcsángó- und des hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. (Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto) (Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV.) Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1936. (219 old.) 198–211. old. (1–179. sorszám) (sorszám)

ZI *Zanne, Iuliu A.*: Proverbele Românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, dicțori, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri. Imprimeria statului, București, Editura Librăriei Socec & Co. ... București, 1895 (Vol. I.), 1897 (Vol. 2.), 1899 (Vol. III), 1900 (Vol. IV, V, VIII), 1901 (Vol. VI, VII, IX) – (781, 939, 763, 779, 741, 775, 955, 771, 745 old.) kötet, oldal/sorszám)

ZI₂ *Zanne, Iuliu A.*: Proverbele românilor. Proverbe, zicători, povățuri, cuvinte adevărate, asemănări. (Red. C. Ciuchindel) (Colecția Miorița 12.) Editura Tineretului, Buc. 630 old. (Idézi: IN)

Hungarian North-Csángó Proverbs and Phrases, Collected by Yrjö Wichmann in 1906–1907. The Finnish linguist, Yrjö Wichmann (1868–1932) has collected in and about Szabófalva in Moldavia 179 proverbs and phrases in the North Csángó dialect, published in 1936 in Helsinki together with their German translations. 81 of these were found unrelated to similar data in any other language. On the other hand, 24 proved to be European proverbs (EUR) found in 28 to 54 languages, like „Do not look a gift horse in the mouth” known in 48 languages and „The devil is not so black as he is painted” found in 35 languages. There are also several international ones (N), known in less than 28 languages, like „He who mixes with the bran, will be eaten by the pigs” known in 16 languages and „He who walks with honey will lick his fingers” found in 11 languages. Some of these were found in a variant close to their Romanian equivalents.

Some proverbs related to close equivalents in Balkan languages were also found, like „Collect white money for black days” (with close relatives in 5 languages, and appearing in some Hungarian Transylvanian collections too) and „Not all the sparrows are eaten, many are seen flying” (found in 6 languages in the Balkan and also in Turkish and Arabic.) Eight proverbs were found only or were recorded first in Hungarian, e.g. „Paul (well) knows what he mows” (1713) and „Many geese overcome a pig” (first recorded in Hungarian in 1598) – Twenty proverbs have exact Romanian equivalents only, like „Out of ten words of a woman only one is worth listening”, „You catch a big fish with a small one” and „Like the Turk, like his pistol.”

In 30 items (out of 179) 29 different Romanian loan-words appear, *pop* (priest) is found four times and *loza* (willow) twice. Several archaic features of Hungarian grammar, like the non-assimilation of the first vowel of the -val, -vel suffix (meaning: with), and archaic Hungarian words, like *’hiu’*, *’ünő’* also appear.